

2015-10

jaargang 46
nummer 10
december 2015 - januari 2016

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER:

Aanslagen Parijs
Weg met de Sint?
Atheïstisch Woordenboek

Beter Weten
Eerwraak
Religie bij de Azteken

De evolutie verbeteren
Bekering in Venetië
Godservaringen

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Tafel van de Rede

Locatie: Café Heffer, Oudebrugsteeg 7, Amsterdam
Wanneer: elke tweede woensdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Organisatie: Partij van de Rede
Contact: amsterdam@partijvanderede.nl

Deventer – Tafel van de Rede

Locatie: De Fermerie, Muggesplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Organisatie: Partij van de Rede
Contact: deventer@partijvanderede.nl

Den Haag – Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Organisatie: Haagse Verlichtingsborrel
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Groningen – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café De Wolthoorn, Turftorenstraat 6, Groningen
Wanneer: elke tweede dinsdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Organisatie: Vrijdenkersborrel Groningen
Contact: [groningen@devrijegedachte.nl](mailto: groningen@devrijegedachte.nl)

Utrecht – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Organisatie: Vrijdenkersborrel Utrecht
Contact: [utrecht@devrijegedachte.nl](mailto: utrecht@devrijegedachte.nl)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Cover vóór: Café Heffer, Amsterdam, voor
aanvang van de Tafel van de Rede (foto RvE).
Cover achter: Nicolaas van Myra, schilderij van
Gerard David; Sinterklaasviering, schilderij
van Jan Steen; installatie CONVERSION in de
Sant'Antonin Kerk, Venetië.

*De Vrijdenker • jaargang 46 • nummer 10 • dec. 2015 - jan. 2016***INHOUD**

Titel	Auteur(s)	Pag.
• Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
• God, sinterklaas een de witte wieven	<i>Wim van Aalten</i>	3
• Kop onder de koude kraan! Filosofie als therapie (boekbespreking van <i>Het atheïstisch woordenboek</i> van Cliteur en Verhofstadt)	<i>Floris van den Berg</i>	4
• En het geschiedde in die dagen...	<i>Anton van Hooff</i>	7
• De gruwelijkste godsdienst	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	8
• <i>Beter Weten</i> van Floris van den Berg (boekbespreking)	<i>Paul Cliteur</i>	10
• <i>Wij volwassen - God met pensioen</i> van Peter Maassen (boekbespreking)	<i>René van Elst</i>	12
• Zomaar wat vrije gedachten	<i>Gerhard Elferink</i>	13
• Overeenkomst tussen religieuze en niet-religieuze waanzin	<i>Thomas Spickmann</i>	14
• De achterlijkheid van de eer	<i>Floris van den Berg</i>	15
• Een gewone vrijdenkers-maandagochtend	<i>Wim Aalten</i>	18
• Nationale Hoofddoekjesdag	<i>Anton van Hooff</i>	18
• John Harris - <i>Enhancing Evolution</i> (boekbespreking)	<i>Enno Nuy</i>	19
• Lachen: een sociale ontgroening	<i>Jan Bontje</i>	22
• Parijs, vrijdag 13 november 2015 (poëzie)	<i>Jan Bontje</i>	22
• Wat elke godgelovige zou moeten overdenken (8)	<i>Gerhard Elferink</i>	23
• Sinterklaas als oefening in geloofsafval	<i>Anton van Hooff</i>	24
• Open brief aan moslims	<i>Floris van den Berg</i>	25
• Vincent Stolk - <i>Tussen autonomie en humaniteit</i> (boek- bespreking)	<i>Dik Kruithof</i>	26
• Venetië	<i>Dik Kruithof</i>	27
• Het argument uit ervaring	<i>René van Elst</i>	28
• Het motief voor de aanslagen in Parijs; een analyse	<i>Leon Korteweg</i>	30
• Eénzinsverhalen	<i>Jan Bontje</i>	32

Op 10 september 2015 is de prominente Zwitserse letterontwerper Adrian Frutiger overleden; hij is bekend om zijn ontwerpen van de lettertypen Univers, Frutiger en Avenir. In deze Vrijdenker is op diverse plaatsen, o.a. op de pagina 'Vrijdenkersborrel' hiernaast en in dit kadertje, gebruikgemaakt van het lettertype Frutiger Linotype, dat veel geprezen is om de prettige leesbaarheid.

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging **De Vrije Gedachte**, opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Redactie

Jan Bontje
René van Elst, hoofd- en opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Paul Hopster
Thomas Spickmann

Adres redactie en secretariaat

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten

Lidmaatschap met abonnement	€ 56,— p.j.
Lidmaatschap zonder abonnement	€ 24,— „
Abonnement	€ 35,— „
Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)	
met abonnement	€ 24,— „
Prijs losse nummers	€ 3,50

Kopij

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnstee
Gerhard Elferink, ledenadministrateur
Jacques Honkoop, penningmeester
 en vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof, secretaris
Fabian van Langevelde, voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

zie het Colofon van dit blad

Internet:

Website: devrijegedachte.nl
YouTube-kanaal: www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
Facebook-pagina: www.facebook.com/pages/De-Vrije-Gedachte/222063214479866

God, sinterklaas en de witte wieven

Wim Aalten

We komen weer in het jaargetijde van de wonderdanigheid, de heiligheid en het gelovig liegen, het jaargetijde van sinterklaas en kerst. De recente discussie of zwarte piet nu wel of niet discriminerend is gaat aan mij een beetje voorbij. Ik schreef 35 jaar geleden al dat het duo sint en piet een fout product is van oude religies en verfoeilijk knechtendom.

In mijn ogen moet je kinderen niet opvoeden met die oneerlijke verhalen van bang maken en kadootjes uitdelen. Het deed mij te veel denken aan de dominees die vanaf de kansel iedereen uitscholden voor zondaar en je vervolgens probeerden te lokken met het hiernamaals, de hemel vol kadootjes. Mijn standpunt stond toen al vast, sint en piet passen niet in een moderne opvoeding, een humaan alternatief voor dat kinderfeest zou mooi zijn.

Nu hebben we het sinterklaasjournaal om de kinderen in te lijven in het gilde van bang gemaakte en vervolgens met kadootjes gelokte gewillige slachtoffertjes. En daar hebben ze nu de witte wieven ten tonele gevoerd.

Dat zijn vrouwenfiguren die in oude sagen en legenden voorkomen en die soms goedaardig en soms kwaadaardig zijn. Soms zijn het heksen dus. En dat is bij de hervormde scholen in Barneveld en Ede in het verkeerde geloofsgat geschoten. De kinderen op die scholen mogen niet meer naar het sinterklaasjournaal kijken.

Directeur Bertus van den Berkt van de Stichting Hervormde Scholen De Drieslag is er in de krant duidelijk over: "Daar willen wij niets mee te maken hebben. Het verhaal is in een occulte sfeer terechtgekomen en daar werken wij niet aan mee."

In een brief aan de ouders wordt het besluit toegelicht. Zo schrijft directeur Herman Hofman van de Koningin Wilhelminaschool: "Wij weten uit de bijbel dat de Here God verdriet heeft om mensen die zich bezighouden met hekserij. Ook als het wordt

Wim Aalten (1948) is socioloog en motorrijder, schrijver van het boek "Motorrijden zonder God".

gebracht in een thema vol fantasie, is het niet iets dat ons helpt om de Here Jezus te volgen." Tot de intocht van de sint besteedt de school geen aandacht meer aan het Sinterklaasjournaal.

Kun je nagaan, de mannen broeders werken in op de schuldgevoelens van hun volgelingen en spelden ze op de mouw dat de here god verdriet heeft. En de volgelingen worden onder druk gezet om de here jesus te volgen. Let op, je bent zo maar een afvallige.

Nou, nou, wat een lef. Noch god, noch sinterklaas, noch de witte wieven bestaan. Wat dat betreft verkopen de hervormde scholen met hun godsleugens ook

fantasie. Maar ik begrijp de hervormde broeders wel, die gesjeesde katholieke bisschop en die verderfelijke vrouwen, die witte wieven, zijn concurrenten van de here god. De zwarte pakken weten heel goed dat ze geen van allen bestaan maar ze kunnen geen andere gelovige of heidense concurrenten dulden naast de god van hemel en aarde. Dat zou hun machtspositie maar aantasten. En natuurlijk mag je als goed christen wel liegen over een god die niet bestaat en schaam je je er niet voor om met een schijnheilig gezicht andere niet bestaande fantasiefiguren met veel vertoon af te serveren.

Voor mij hoeft het sinterklaasfeest niet omdat de goedheiligman een figuur is die, in de goed religieuze traditie, kinderen bang maakt en doet alsof hij je vriend is. Dat patroon zie je ook bij veel religies, dat zie je bij god, dat zie je bij allah, dat zie je bij de paus en bij heel veel ander grondpersoneel van de hemelse heersers.

De tijd van sinterklaas en kerstmis is, voor wie nadenkt, de tijd van de geheiligde leugens die het vrome volk (jong en oud) onderdrukken.

Gelukkig zijn er ook heel veel mensen die gewoon een leuk kinderfeest vieren en een paar weken later wat gezellige vrije dagen beleven met familie, vrienden en kennissen. Wat mij betreft zijn god, sinterklaas en de witte wieven niet uitgenodigd.

Kop onder de koude kraan! Filosofie als therapie

Boekbespreking van Paul Cliteur, Dirk Verhofstadt, Het atheïstisch woordenboek, Houtekiet, Antwerpen/Utrecht, 2015, 366 pgs.

Floris van den Berg

'It is wrong always, everywhere, and for anyone, to believe anything upon insufficient evidence.' W.K. Clifford

Ik lees doorgaans geen woordenboeken. *Het atheïstisch woordenboek* van filosofen Paul Cliteur en Dirk Verhofstadt is het eerste woordenboek dat ik van kaft tot kaft heb gelezen. En met plezier. Het boek is fraai geïllustreerd, wat het een plezierige uitstraling geeft. Er zit veel humor in het vlot geschreven boek. Religie is hilarisch absurd, als er geen slachtoffers zouden vallen door religie zou het een eeuwen durende soap zijn, een freakshow van de rede. Door daden van theoterrorisme en de angst waar dat toe leidt, gijzelt de islam de vrijheid van expressie. Elk jaar gaan twee miljoen mensen naar Lourdes in de hoop op genezing van een ziekte of kwaal. Ik hoop maar – tegen beter weten in – dat het pure nieuwsgierigheid is en dat ze er niet echt in geloven. Mijn geloof in de redelijkheid van mensen is (bijna?) net zo naïef als het geloof in de irrationaliteit van gelovigen.

Het boek is eigenlijk geen woordenboek. Eerder een *Abecedarium* van atheïsme. De auteurs hebben lemma's met begrippen en personen die in de ogen van de auteurs belangrijk zijn voor het atheïsme (of juist het tegenovergestelde) alfabetisch geordend. Het woordenboek is niet uitputtend, maar een handleiding voor het contemporaine religiedebat. De titel van het boek is pretentius, niet 'een' woordenboek, maar 'het' atheïstisch woordenboek. In mijn boekenkast vond ik een stoffig bijbels woordenboek terug. *Het atheïstisch woordenboek* verschaft heel wat meer leesplezier en inzicht. Het is een leesbare inleiding in atheïsme en (religie)filosofie. Er zijn uitgebreidere atheïstische woordenboeken. Zoals Tom Flynn, *The Encyclopedia of Unbelief* (die al jaren op mijn *wish list* staat) [€ 185,- bij Bol.com – Red.] en het prachtige boek van Bill Cooke *Dictionary of Atheism, Scepticism & Humanism* [€ 66,99 bij Bol.com – Red.]. De auteurs hebben een lemma opgenomen 'encyclopedieën en overzichtswerken van atheïsme', waarin de voornoemde boeken ook voorkomen, evenals mijn eigen boek *Hoe komen we van religie af? Een ongemakkelijke liberale paradox*.

Het is niet een puur atheïstisch woordenboek. De auteurs hebben een uitgesproken normatieve signatuur. Atheïsme *an sich* is primair een kentheoretische positie. Cliteur en Verhofstadt hebben met name een morele interesse in religie. Zij menen dat religie voornamelijk een obstakel is voor de moraal en de liberale samenleving. Het doet mij denken aan de uitspraak van de fysicus en Nobelprijswinnaar Steven Weinberg – die overigens niet in *Het atheïstisch woordenboek* genoemd wordt: *"Religion is an insult to human dignity. Without it you would have good people doing good things and evil people doing evil things. But for good people to do evil things, that takes religion."*

Atheïsme is op zichzelf geen normatieve positie. Er kunnen immorele atheïsten zijn of immorele atheïstische regimes. Dat is niet wat de auteurs voor ogen staat. De auteurs zijn liberaal en humanist voor wie atheïsme een deel is van hun ideologische winkelmandje – ze zijn het dan ook roerend met elkaar eens. Een correctere titel zou daarom geweest zijn *Atheïstisch-humanistisch woordenboek*. Humanisme is de wereld- en levensbeschouwing

die de autonomie van de individuele mens centraal stelt en uitgaat van de kritische rede. Humanisme¹ omvat zodoende atheïsme, maar het is veel breder dan dat. De auteurs houden

zich bij hun gekozen leest en wijden niet uit over aanverwante begrippen als vrijdenken, secularisme, humanisme en scepticisme.² Wel is er veel aandacht in het boek voor mensenrechten.

'In vele landen is atheïsme een halsmisdad' zo betogen de auteurs in het voorwoord. Het is beangstigend om daar bij stil te staan. Dat een dergelijk boek überhaupt kan verschijnen in Nederland en België, zelfs zonder dat er ook maar een rimpeltje van protest klinkt, geeft aan dat het met de secularisering van deze samenlevingen goed gesteld is. Nog tot enkele decennia geleden zou dat niet zo gemakkelijk zijn gegaan. Toch maken de auteurs het zich er (te) gemakkelijk van af door het heetste hangijzer te negeren: de Mohammedcartoons. Zo heeft de Deense cartoonist Kurt Westergaard geen eigen lemma, en zijn de beruchte Mohammed-cartoons niet in het boek opgenomen, terwijl het boek wel rijkelijk is geïllustreerd, inclusief enkele andere cartoons. De auteurs breken een lans voor de vrijheid van expressie en betogen dat deze nooit mag worden ingedamd, mits er geen sprake is van dreigen met geweld. Ook honen zij de politiek correcte elite die pleit voor zelfcensuur wanneer het islamkritiek betreft omdat moslims zo'n grote mond hebben wanneer hun religie op de korrel wordt genomen. Ik kan heel goed begrijpen dat de auteurs hun leven niet in de waagschaal willen leggen door de beruchte cartoon op te nemen, maar daardoor maken zij zich wel schuldig aan datgene wat zij anderen nu juist verwijten. Een optie ware geweest om wel over de cartoons te schrijven en gewoon eerlijk te bekennen dat ze de cartoons niet durfden te publiceren.

Floris van den Berg (1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. In september is zijn boek over het ecohumanisme *Beter weten* verschenen.

Dit artikel is ingekort door de Redactie.

¹ Er zijn echter ook religieuze humanisten, maar waar die precies in geloven weet niemand.

² Zie voor een uitleg van deze begrippen en hun onderlinge samenhang mijn boek *Beter weten. Filosofie van het ecohumanisme*.

Het Atheïstisch Woordenboek

Een geweldig lemma is 'Ammonieten'. De auteurs hebben hun eigen opvattingen verstoep, zoals ook Diderot, D'Holbach en Voltaire hun uitgesproken meningen verstopten in onopvallende lemma's van hun *Encyclopedie*. Na eerst uitgelegd te hebben dat de Ammonieten een verdwenen godsdienstige groep was in de 17de eeuw v.o.j. die de god Moloch aanbaden door middel van kinderooffers, doen zij een *mind blowing* gedachtenexperiment. Stel dat de Ammonieten vandaag de dag nog zouden bestaan, zouden we dan ook respect voor hun gebruiken moeten hebben? Moloch schrijft

voor 'dat bij kinderen op de derde dag na de geboorte een oorlel moet worden afgesneden en een A op hun voorhoofd getatoeëerd. Zo ziet iedereen dat die kinderen tot de Ammonietische godsdienst behoren. Ook kennen de Ammonieten curieuze spijswetten die hen verbieden bepaalde dieren te eten. En de dieren die zij wel mogen eten moeten op rituele wijze worden geslacht. [...] Al deze vreemde zeden en gewoonten worden overigens getolereerd in moderne samenlevingen. Die kennen 'godsdienstvrijheid' tenslotte. De Ammonieten mogen hun kinderen dus een beetje verminken, zij mogen hun kinderen in isolement van de gemeenschap opvoeden en voor hen wordt ook een uitzondering gemaakt op de dieren- en welzijnswet die een diervriendelijke wijze van de slacht voorschrijft.' (p. 22-23). De parabel gaat verder met hoe de samenleving de radicale Ammonieten accommodeert. De les van deze parabel is dat een open samenleving geen uitzondering moet maken voor (religieuze) groepen om zich niet aan de algemene regels te houden. Tolerantie voor intolerantie, stellen de auteurs, leidt alleen tot nog meer intolerantie.

Er wordt in de samenleving gediscussieerd, dunkt mij, over twee onderwijskundige zaken. Ten eerste zijn veel mensen (ten onrechte, zoals ik betoog in *Hoe komen we van religie af*) van mening dat kinderen kennis dienen te hebben van religie (de zogenaamde wereldreligies) en ten tweede dat kinderen burgerschapsonderwijs moeten krijgen, zodat zij begrijpen in wat voor samenleving wij leven (een liberale democratische rechtstaat) en wat de basale waarden van deze samenleving zijn (de mensenrechten en de vrijheid van het individu). *Het atheïstisch woordenboek* zou hiervoor als leerboek gebruikt kunnen worden, in de hoogste klassen HAVO/VWO. Dit woordenboek leert namelijk veel over godsdiensten (met name de abrahamistische godsdiensten), over de filosofie van religie/atheïsme, over ethiek, mensenrechten en maatschappelijk relevante thema's als acceptatie van homoseksualiteit en de vrijheid van expressie. Daarnaast biedt dit boek een grote hoeveelheid culturele bagage. Zowel grote denkers uit de zogenaamde canon (zoals Spinoza, Mill, Epicurus, Feuerbach)

komen aan de orde, als contemporaine Belgische en Nederlandse intellectuelen die deelnemen aan het debat over atheïsme. Dit boek focust meer op begrip inzake religie dan op detailkennis van de religie. Maar er komt genoeg kennis over de Bijbel en geschiedenis van het christendom boven water. Zoals dat de pausen stevast kiezen voor de verkeerde kant van morele problemen: voor slavernij, tegen de vrijheid van expressie, voor inquisitie, tegen abortus, tegen het homohuwelijk, tegen euthanasie, tegen vrouwenemancipatie. Of over het virulente antisemitisme van Luther die zelfs opriep tot het vermoorden van Joden. Of over de moordenaar Calvin die zijn collega Servet liet vermoorden. Lezend over al deze criminaliteit van de georganiseerde religie (of beter gezegd: georganiseerde misdaad) kan ik niet anders dan met een gevoel van walging en minachting naar religie kijken. Het is ongelofelijk dat mensen nog gelovig zijn als zij zouden weten wat zij aanhangen. De vraag is: mag je onwetend zijn? Het antwoord is nee. *Het atheïstisch woordenboek* is een introductie in filosoferen en

Paul Cliteur bij de presentatie van het hier besproken boek op 24 oktober 2015 te Amsterdam

religiefilosofie. Ik denk dat het tijd is, de hoogste tijd, dat men in onderwijsland kritisch leren denken serieus gaat nemen en ook het hete hangijzer van religie moet behandelen. Want het is toch te zot voor woorden dat mensen (hoger) onderwijs gevolgd hebben en nog steeds gelovig zijn? Ik ben van mening dat het een falen van onderwijs is wanneer studenten niet atheïst zijn. Dat betekent namelijk dat leerlingen en studenten ofwel niet kritisch kunnen nadenken, ofwel dat zij het kritisch nadenken niet toepassen op hun eigen religie. Ik denk daarom dat *Het atheïstisch woordenboek* een prachtig handvat is voor onderwijs over religie. Als essentieel leesvoer voor alle middelbare scholieren raad ik, naast *Het atheïstisch woordenboek*, het bondige

Herman Philipse bij de presentatie van het hier besproken boek op 24 oktober 2015 te Amsterdam

boekje *Atheïsme* van Etienne Vermeersch aan.³ Dat is een toegankelijk geschreven scherpe verdediging van atheïsme. Wie na het lezen van dat boekje nog gelooft, doet er goed aan het boekje nog maar eens van vooraf aan te lezen. In het lemma over Dirk Verhofstadt staat een citaat van hem: *'Het onderwijs is van belang omdat het mensen opvoedt tot vrije*

en kritische burgers. Het kind heeft een recht op gratis en openbaar onderwijs. Dit moet erop gericht zijn kinderen kennis en vaardigheden bij te brengen zodat ze later ook zelf keuzes kunnen maken. Liberalen staan ook kritisch tegenover scholen die geen kritische burgers voortbrengen maar 'gelovigen'. (p. 322)

Dat religie niet alleen maar mooie dingen brengt (al is het niet duidelijk wat die goede en mooie dingen zouden zijn – of zijn dat gebouwen als de Dom in Utrecht of De Sint Pieter in Rome die gebouwd zijn met het geld van aflaten?), maar ook bron kan zijn voor geweld en terrorisme is de motivering van de auteurs om hun woordenboek te schrijven. *Het atheïstisch woordenboek* is een moreel appèl om religie serieus te nemen en waakzaam te zijn voor de gevaarlijke kanten daarvan, los van het feit dat geen van de waarheidsclaims te funderen valt. Een cruciale term hierin is de term (van Paul Cliteur) theoterrorisme: *'terrorisme gebaseerd op het godsbeeld van de drie monotheïstische godsdiensten (maar ook hindoeïsme).'* (p. 297)

Bij het lemma 'haatzaaien' staat de volgende passage: *'Dat mensen met een lichamelijke handicap een extra bescherming krijgen door de wet, is waarschijnlijk weinig controversieel.'* (p. 141). Bij het lemma Freud staat: *'Freud vergeleek godsdienstige theorieën met illusies, zelfs met waanideeën. Zo noemde hij godsdienst ook wel eens een collectieve waan.'* (p. 125). Richard Dawkins is die mening ook toegedaan, zoals hij ook in de titel van zijn atheïstische bestseller duidelijk maakt *The God Delusion*. En ook de essayist Rudy Kousbroek is van mening dat religie een ziekte is. Enfin, als religie een geestelijke handicap is, zou zij dan wel extra bescherming mogen hebben? Ik beantwoord deze vraag maar meteen zelf: Nee. Niet de ziekte dient te worden gekoesterd, maar de patiënt. Gelovigen zijn patiënten die besmet zijn met de mentale ziekte en mentale afwijking van religie. (Deze heftige bewoordingen zijn voor mijn conto). Kousbroek schrijft dat er maar één uitweg is uit het moeras van het geloof: *'en dat is dat alle partijen hun kop onder de kraan houden en zeggen: we geloven niet meer. Weg met die onzin!'* (p. 182) Of de remedie van Kousbroek helpt

Frits Bolkestein bij de presentatie van het hier besproken boek op 24 oktober 2015 te Amsterdam

valt te bezien. Doorgaans is er geen kruid tegen gewassen en is voorkomen beter dan genezen. Het implementeren van *Het atheïstisch woordenboek* in het onderwijs zou daar zeker aan bij kunnen dragen.

In samenlevingen waar er veel sociale en politieke druk is om te geloven kan ik me het nog wel voorstellen, maar hoe kan het – in godsnaam – dat er in vrije samenlevingen met een hoog onderwijsniveau met alle informatie (in bibliotheken, in boekhandels, op internet, bij lezingen, zelfs op tv) voor handen nog mensen zijn die geloven? Er zijn allerlei theorieën over de psychologie van geloven, één ervan is de memetheorie van Dawkins en Dennett die beweren dat memen stukjes informatie zijn die van hersenen naar hersenen wordt gekopieerd, zonder dat deze waar hoeven te zijn en zonder dat deze goed hoeven te zijn voor de drager. Niet god is een mysterie; maar de vraag waarom mensen in God geloven is een mysterie.

Het atheïstisch woordenboek is een post 9/11 (2001) boek. De grote religieuze terroristische aanslag (het standaard voorbeeld van theoterrorisme) bracht een cesuur teweeg in de atheïstische literatuur. Na 9/11 kwam er een nieuwe hoeveelheid religiekritiek en atheïsmepleidooien die tezamen te boek staan als het Nieuwe Atheïsme (met als bekendste vertegenwoordigers Dawkins, Dennett, Harris, Hitchens, Stenger en Grayling). Cliteur en Verhofstadt timmeren aan de weg met secularisme, atheïsme en liberalisme. Verhofstadt publiceerde zijn boek *Atheïsme als grondslag van de moraal* en Cliteur publiceerde een doorwrocht pleidooi voor secularisme in *The Secular Outlook*. Het zijn niet nieuwe argumenten voor atheïsme, maar de relevantie van religiekritiek is een stuk actueler geworden door de reële dreiging van theoterrorisme. Religie is een actueel probleem in de wereld. Religie is een potentiële bedreiging van de vrijheid van het individu, niet alleen in theocratieën als Iran en Saoedi Arabië (en ik ben van mening dat we ook een plicht hebben om voor de onderdrukten daar op te komen), maar ook voor de zogenaamde vrije wereld. De vrijheid van expressie staat in de post 9/11 wereld onder druk, zowel door de reële dreiging van geweld door moslims als door de roep om zelfcensuur en matiging van de politiek correcte intellectuelen.

Ik haal ter conclusie nog een keer Kousbroek aan met een rechtstreekse oproep aan gelovigen: En nu de kop onder de koude kraan houden en ophouden met die onzin!

³ Etienne Vermeersch, *Atheïsme*, De essentie, Antwerpen, 2010.

En het geschiedde in die dagen...

Anton van Hooff

Zo begint het kerstverhaal, althans in de aloude Statenvertaling. Moderne versies polijsten de onbeholpen start van het kerstverhaal weg, maar in feite staat er niet meer dan 'en toen'. Zo mocht je vroeger van de onderwijzer geen opstel beginnen. En zeker mocht je niet telkens een nieuwe passage met 'en toen' beginnen. Dat doet de evangelist voortdurend.

Het verhaal van de geboorte van J. van N. te B. wordt in de overvolle kerken in de kerstnacht met ontroering beluisterd. Het vrome gehoor is zo afgesleten dat men de ongerijmdheid van het verhaal niet meer opmerkt. En de stuntelige stijl wordt in vertalingen weggepoetst.

Hier is de overbekende tekst nu eens in een letterlijke weergave:

En in die dagen kwam er een besluit af van Caesar Augustus om het zich laten registreren van heel de bewoonde wereld. Deze registratie, de eerste, was, Quirinius gouverneur van Syria zijnde.

En alle gingen op pad om zich te laten registreren, ieder naar zijn eigen plaats. Ook Josef ging op, uit Galilea uit de plaats Nazareth naar Judea naar de plaats van David die Bethlehem heet, door het hem te zijn uit het huis en de stam van David om zich te registreren samen met Maria zijn verloofde, zwanger zijnde.

Ik ga maar even voorbij aan allerlei raadsels, zoals die zwangere verloofde. Volgens het vrome verhaal was zij bezwangerd door god zelve, wat Nietzsche deed uitroepen: aan het begin van de godsdienst staat overspel. Er is historisch niets bekend van registraties van niet-Romeinse burgers, laat staan van de verplichting dat ze zich bij een oud stamcentrum op grote afstand moesten melden. Hier heeft de vrome schrijver op heel doorzichtige wijze een Oud-Testamentische tekst in vervulling willen laten gaan: '1 En gij, Bethlehem Efratha! zijt gij klein om te wezen onder de duizenden van Juda? Uit u zal Mij voortkomen, Die een Heerser zal zijn in Israel, en Wiens uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eeuwigheid.

2 Daarom zal Hij henlieden overgeven, tot den tijd toe, dat zij, die baren zal, gebaard hebbe; dan zullen de overigen Zijner broederen zich bekeren met de kinderen Israels' (Micha 5:1-3)

Van dat soort 'uitgekomen voorspellingen' wemelt het in de evangeliën, vaak met de uitdrukkelijke vermelding 'Opdat het woord van Jesaja, den profeet, vervuld werd, dat hij gesproken heeft:' Het verhaal werd dus aangepast aan de Bijbelse voorspelling. Wist iemand die tientallen jaren

na dato de tekst hoorde, wat er werkelijk gebeurd was?

Voor de stijl zou de onderwijzer van vroeger ook geen goed woord overhebben. Schrijver Lukas is dol op constructies met het hele werkwoord zoals 'door het hem te zijn uit het huis en de stam van David'.

Zo gaat hij door:

En toen bij het hen daar te zijn werden de dagen vol-gemaakt van het haar te baren. En zij baarde haar zoon, de eerstgebaarde; en zij bakerde hem in en legde hem in een voerbak, omdat er voor hen geen plaats was in de herberg.

Hier zou de onderwijzer zijn rode potlood weer laten uitschieten. Weer dat nare 'en toen'. En: welke herberg? Daarvan is nog geen sprake geweest. Als je nou had geschreven: 'de plaatselijke herberg'. En waar is de logica? Is het soms normaal dat jonge moeders kinderen in voerbakken flikkeren als er in herbergen geen plaats is? Er ontbreken duidelijk enige schakels, zoals: er was voor hen geen plaats in de herberg, daarom installeerden ze zich maar in de bijbehorende stal. Bij gebrek aan een bedje gebruikte ze de voerbak maar als zodanig.

Ik ben niet de eerste die zich stoort aan het stamelpoëzie. Fijnbesnaarde intellectuelen in de oudheid, die waren opgevoed in een cultuur van het mooie woord, moesten zich over heel wat ergeris heen zetten om het vissersgrieks van het evangelie. Die taal was even krom als indertijd die van Lou de Palingboer. Maar het geloofswillige gemoed zet zich natuur over alle bezwaren heen: die goeie god had alle mensen willen bereiken, ook die simpele zielen. En als je de tekst vaak las, kreeg die een mystieke glans. En zo geschiedt het nog steeds in de kerstnacht.

SINTERKLAAS

*Sinterklaas is kwaad, omdat god niet bestaat.
Sinterklaas is boos, want nu is ie goddeloos.
Het leven grijpt hem bij de keel - want allah's zijn er zoveel.
HIJ heeft een eeuwig leven en dus geen paradijs op aarde even...
ook Zwarte Piet... is er niet.*

*Helaas, Sinterklaas is ook niet meer de baas;
het kapitaal niet gekregen: mager de sociale zegen .
Voor de menselijke rechten moeten wij nog steeds vechten.
Honger, ziekte en armoede - gerechtigheid wees op uw hoede.
VEEL TE VEEL MENSEN, DIE VAN ALLES WENSEN !*

Sander BROUWER

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

De gruwelijkste godsdienst

Jan Willem Nienhuys

De dood van Rob Nanninga (zie Vrijdenker 2014-06, pag. 8) heeft diepe indruk op mij gemaakt. Ik ben er nog steeds mee bezig. Ik lees vaak in de boeken die hij heeft nagelaten. Uit het boek van Marvin Harris dat ik ruim een jaar geleden besprak, vertelde ik over de visie dat Jezus van Nazareth bij leven niet meer was dan een tweederangs militaristische sekteleider die met zijn 'intocht' net iets te ver ging. In 1977 publiceerde Harris *Cannibals and Kings: The origins of culture*. In dat boek (u kunt uitvoerige besprekingen ervan op internet vinden) schetst hij hoe de menselijke cultuur telkens op een hoger niveau komt als reactie op een voedselcrisis. Ook dat boek vond ik in Robs bibliotheek.

In de steentijd was de bevolkingsdichtheid maar ongeveer 1 persoon per vierkante kilometer, en de jager-verzamelaars hadden weinig moeite om zich door de jacht in leven te houden. De twee-urige werkdag was normaal. Wild genoeg, bijvoorbeeld kuddes runderen die over de postglaciale grasvlakten trokken. De bevolking nam niet toe door een combinatie van infanticide en lange zoogperiodes.

De combinatie van bevolkingstoename en uitputting van de omgeving doet groepen mensen naar nieuwe manieren zoeken om aan voldoende eten te komen. Zo ontstond landbouw. Dat is wel harder werken en het voed-

sel is ook van mindere kwaliteit dan versgevangen oerossen. Je krijgt ook last van allerlei besmettelijke ziekten als je met veel mensen dicht op elkaar zit, maar er kunnen meer mensen van een kleiner stuk grond leven.

Veeteelt

Er ontstaan dan samenlevingen, waarin sommigen een vooraanstaande rol gaan spelen. Die vragen aan iedereen om een hoeveelheid voedsel te leveren, waarna ze een groot feest organiseren. Dat fungeert dan als een herverdelingsmechanisme. Dat zijn de oerkoningen. Die zijn ook degenen die de mensen aanzetten tot het bouwen van bijzondere monumenten, zoals steencirkels en piramiden. Van lieverlede ontwikkelt dat instituut koning zich op twee manieren. De ene route is dat het inleveren doorgaat en steeds meer onder dwang geschiedt, terwijl het uitdelen steeds kariger wordt – behalve dan voor de handlangers van de opperboef. De andere route is dat de koning de taak van het beschermen van de zwakkeren (armen, weduwen en wezen) naar zich toetrekt, en daar ook wetten voor maakt, het Hammoerabi-model. Combinaties zijn mogelijk.

Een van de innovaties is veeteelt. Men houdt dieren die als het even kan dingen eten die wij niet zelf kunnen

eten zoals gras en stro en bladeren van struiken. Dat ze dan ook nog melk en mest produceren is mooi meegenomen. Een andere vroege innovatie is oorlog. Men vecht om het grondgebied te beschermen of uit te breiden. Dat leidt er doorgaans toe dat mannen de hoofdrol in een samenleving gaan spelen, behalve als de oorlogsexpedities zo ver weg gaan dat de thuisblijvende vrouwen de baas worden.

In dit verband is het interessant dat in verschillende Westerse landen de vrouwenemancipatie een direct gevolg was van de inspanning om een oorlog te voeren. De achterlijkheid van Nederland op dit punt zou dan een gevolg zijn van neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog en niet echt meevechten in de Tweede.

Mais en bonen in Mexico

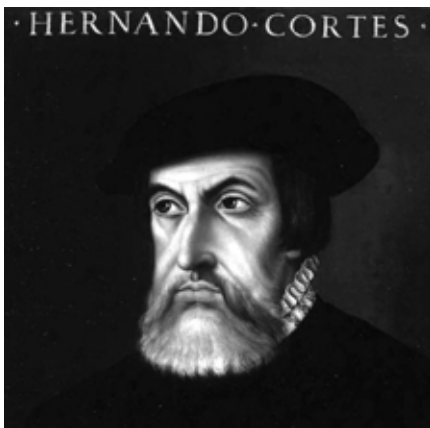
In Midden-Amerika was veeteelt geen optie. Daar waren op een gegeven ogenblik vrijwel alle dieren op. Er waren in elk geval geen geschikte dieren om als vee te houden. De Maya's op het Yucatan-schiereiland vonden telkens betere manieren om in de jungle aan extra eten te komen, maar uiteindelijk werd de bevolking zo groot dat de grond werd uitgeput. Zo stortte rond 800 de Maya-beschaving in en verdween met achterlating van tempelcomplexen die overwoekerd werden door broodbomen. Iets dergelijks gebeurde met andere beschavingen daar.

De Azteken gingen een andere weg. Hun hoofdstad Tenochtitlán (op de plek waar nu Mexico-stad is) bevond zich op eilanden in het meer Texcoco. Ze hadden een ingenieus systeem van kanalen en in het meer uitgebouwde dijken, waarmee ze een grote voedselproductie in stand konden houden. De gewone Azteekse man was echter een gedwongen ve-

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis

ganist die leefde op een vetarm dieet van mais en bonen. Dat zijn twee gewassen die elkaars tekorten in essentiële aminozuren prima aanvullen. Door de bijzondere ligging van de stad hadden de Azteken een militair voordeel, wat maakte dat ze eerst de oevers van het meer, en daarna heel Midden-Amerika gingen domineren. In Tenochtitlán woonden op een gegeven ogenblik twee miljoen mensen. De Azteekse elite (koning, priesters, legerofficieren) at echter heel wat beter dan het gewone volk. Ze aten mensenvlees.

Stoofpot

Krijgsgevangenen werden als het even kon levend mee naar huis gebracht, en gevangen gehouden in Hans-en-Grietje-stijl. De Azteken voerden ook oorlogen speciaal om zoveel mogelijk krijgsgevangenen te krijgen. In heel Amerika, van Brazilië tot aan Canada was het gebruik om de incidentele dicht bij huis gepakte krijgsgevangenen op te eten. Ons woord barbecue betekende oorspronkelijk een rooster van groene takken om krijgsgevangenen op te roosteren. De Azteken hadden dit kannibalisme geperfectioneerd.

Hun steile getrapte afgeknotte piramiden waren tempels die daar speciaal voor gebouwd waren. De slachtoffers werden naar boven gebracht, en daar haalden de priesters, soms de koning zelf, hun borst open met een heilig mes van obsidiaan, rukten het kloppende hart eruit en sprenkelden het bloed in het rond voor de zonnegod. De priesters hielden het hoofd van het slachtoffer zelf, maar het verzeijk werd de trap afgerold (handig, die trapvorm) en teruggebracht naar de eigenaar die er dan een stoofpot van maakte met rode peper en tomaat,

ter gelegenheid van een trouwerij of zo. Soms werden de slachtoffers eerst bij wijze van volksvermaak gemarteld.

De schedels werden nabij de tempel bewaard, aan stokken geregen en op rekken gezet. Ik vermoed dat de hersenen voorbehouden waren aan de upper class. Een verbijsterde Spanjaard telde op één plaats 100.000 van die schedels, en er waren meer van die plekken. Het aantal krijgsgevangenen dat zo jaarlijks werd verorberd schat Harris op 15.000. (Hij baseert zich voor dit alles trouwens op onderzoek door Michael Harner uit 1975.) Die priesters waren weliswaar min of meer continu bezig met hun slagerswerk, maar het is voor twee miljoen mensen één gram mensenvlees per dag. Vandaar dat Harris vermoedt dat dit supplement alleen bedoeld was voor de elite. Die bleef op die manier loyaal aan de staat en de staatsreligie.

Toen Cortés oorlog ging voeren tegen de Azteken, kreeg hij dan ook een enorm aantal burens van de Azteken mee. De Azteken maakten zich geen vrienden met hun praktijken. Ze snapten ook totaal niet waarom hun Spaanse tegenstanders gewoon iedereen afmaakten op het slagveld, in plaats van te proberen levende gevangenen te krijgen. Ik vind mezelf vredelievend, maar wat betreft de Azteken: opgeruimd staat netjes.

Vlees en religie

De Inca's van Zuid-Amerika konden een groot imperium bouwen, want die waren een stuk aardiger voor overwonnen volkeren. Maar de Inca's hadden dan ook lama's en cavia's te eten. Die werden ook voor consumptie eerst geofferd – trouwens net als de runderen, schapen en geiten in het Midden-Oosten. Daarom moeten zowel voor joden als moslims zulke beesten nog steeds ritueel geslacht worden.

Wat Harris nog meer te vertellen heeft, moet u zelf maar lezen. Het boek is ook een waarschuwing: als wij niets doen aan overbevolking, kunnen we de aarde uitputten, waarna we collectief de weg van de Maya's gaan, hopelijk niet van de Azteken.

Aan dit verhaal is de rol van religie interessant, speciaal die van een religie die een staatsinstelling is geworden. Die steunt dan de maat-

schappelijke instellingen en als het een beetje wil, doen ze alsof ze die hebben uitgevonden, ongeacht of het om massamoord of altruïsme gaat. De vrome Azteken hebben ook vast gemeend dat de zon niet zou opgaan of iets anders vreselijks zou doen met Zijn uitverkoren volk als hij niet dagelijks tevreden zou worden gesteld met mensenoffers. De priesters zorgden er wel voor dat iedereen dat goed onthield. De Azteekse goden waren dan ook geen lieverdjes met hun tanden en klauwen en uitpuilende ogen. 'Onze' goden, dus Zeus en consorten, hadden hun zwakke punten, maar qua dieet hielden ze zich aan nectar en ambrozijn, en mensenoffers bleefden ze niet. Jahweh daarentegen was niet zo'n braverik, getuige de geschiedenis van Abraham en Isaac en van Jefte en de eveneens verzonden oudtestamentische genocides die door Jahweh verordonneerd werden. Het is ook veelzeggend dat Jahweh vooral prijs stelde op het offer van de brave schaapherder Abel. De impliciete boodschap van de tempelschrijver die dit verzon is dat je dieren voor de slacht naar de tempel moet brengen. Wie slechts een tros druiven komt brengen, zoals Kaïn, is behalve een halve atheïst al zowat een moordenaar.

Het symbolische kannibalisme van een exotische Joodse sekte genaamd Chrestoi of iets dergelijks zal voor de oude Romeinen behoorlijk verdacht en barbaars hebben geleken, en de theorie van een mensenoffer als 'zoendood' maakte het er wellicht niet beter op – als ze die al snapten. Eng volk, die christenen!

Ceremonieel mes van de Inca's

Beter Weten van Floris van den Berg

Berg, Floris van den, *Beter weten: filosofie van het ecohumanisme*, Houtekiet en ISVW, Antwerpen/Utrecht 2015, 714 pp. Prijs: € 27,99. E-book: 19,99.

Paul Cliteur

Floris van den Berg (geb. 1973) is een Nederlandse filosoof, verbonden aan de universiteit van Utrecht, die inmiddels een indrukwekkend oeuvre op zijn naam heeft staan. Zijn werk kenmerkt zich door een hernieuwde verdediging van vrijdenken, humanisme, secularisme en de laatste jaren ook steeds sterker “ecohumanisme”. De term “ecohumanisme” is een nieuw woord dat Van den Berg hanteert voor de synthese tussen humanisme en het denken over ecologie, duurzaamheid, dierenrechten en dierenwelzijn. Van den Berg's nieuwste boek *Beter Weten: Filosofie van het Ecohumanisme* is een synthese van al zijn vroegere werk. Het bevat interviews, boekbesprekingen, gedichten en correspondentie.

Sommige mensen zeggen dat ze een hekel hebben aan “ideologieën” of aan “ismen”. Zo niet Van den Berg. Hij ziet een ideologie als een consistente verdediging van bepaalde uitgangspunten en *Beter Weten* zou men ook een apologie van de “ismen” kunnen noemen. De goede ismen, wel te verstaan. En dat zijn: ecohumanisme, atheïsme, secularisme, humanisme, scepticisme, liberalisme, veganisme en ook – verrassend genoeg – het “verlichtingsfundamentalisme” (dat door Van den Berg als een geuzennaam wordt opgepikt). Aan al deze ismen zijn speciale hoofdstukken gewijd, waarin hij uiteenzet wat de desbetreffende manier van denken inhoudt, wat daaraan goed is, waarom de lezer die manier van denken ook zou moeten overnemen en waarom concurrerende ismen verkeerd zijn (bijvoorbeeld conservatisme, katholicisme, protestantisme, islamisme – de verkeerde ismen zijn doorgaans verbonden met een of andere religieuze overtuiging, zij het niet allemaal, denk aan kapitalisme of consumentisme).

Beter Weten is een heel dik boek

(meer dan zevenhonderd pagina's) en ik begon eraan met de moeder wanhoop. Is dit nodig, dacht ik? Maar al na de eerste bladzijden raakte ik in de ban van het betoog en ook de levendige en dwingende schrijfstijl van de auteur. Geloof het of niet: ik heb het in één adem uitgelezen. Het heeft mij geen moment verveeld.

Wel is het bij de hoofdstukken Veganisme (VII) en Duurzaamheid (VIII) even doorbijten, want daarin spreekt de schrijver ons, carnisten (vleeseters), bars toe over de consistentie van ons wereldbeeld. Maar ook hier heeft Van den Berg over het algemeen gesproken gewoon gelijk.

Voor het vrijdenken lijken de boeken van Van den Berg mij van belang omdat mij na Anton Constandse (1899-1985) geen ander bekend is die niet alleen zo'n intelligente verdediging heeft gegeven van het vrijdenken, maar ook een vernieuwing aan de traditie. “In niets neutraal” werd van Constandse gezegd, en dat geldt ook voor Van den Berg.

Een Nederlandse Vlaming

Merkwaardig genoeg lijkt in België voor zijn werk meer belangstelling te bestaan dan in Nederland. Van den Berg debuteerde in 2009 met *Hoe komen we van religie af? Een ongemakkelijke liberale paradox* bij uitgeverij Houtekiet in Antwerpen. In datzelfde jaar verscheen ook *Filosofie voor een betere wereld*, dat een eerste synthese is van zijn werk. Dit boek werd in het Engels uitgebracht onder de titel *Philosophy for a better World* bij de gerenommeerde uitgeverij van Paul Kurtz (1925-2012), een leermeester en vriend van Van den Berg: Prometheus Books, Amherst, New York 2013. In 2012 promoveerde Van den Berg aan de universiteit van Leiden op

een dissertatie, waarin hij de Rawlsiaanse contractstheorie bevrijdde van zijn anthropocentrische preoccupatie. Hij deed dat door aan te sluiten bij het werk van de bekende dierenwelzijnsfilosoof Peter Singer die ook een lovende aanbeveling schreef voor de boeken van Van den Berg.

Beter Weten begint met een zin die in zekere zin karakteristiek is voor de auteur: “De filosofische traditie staat bol van onzinnige, ondoorgrondelijke, waanzinnige en immorele teksten” (p. 11). Ziezo, dat is helder. Vanuit welk perspectief vertrekt de auteur? Antwoord: “Ik streef naar een wereld met minder leed en meer geluk. Ik bekijk

Paul Cliteur (Amsterdam 1955), is rechtsgeleerde en filosoof alsmede opiniërend columnist en publicist. Hij is lid van De Vrije Gedachte.

Floris van den Berg bij de presentatie van zijn boek op 4 september 2015 in Utrecht

de wereld vanuit het slachtofferperspectief en probeer te werken aan het project van de Verlichting” (p. 11). Van den Berg kiest dus partij. Hij verwijst lovend naar het oordeel van Harry Mulisch (1927-2010) die Nederlandse filosofen “filosofologen” (p. 12) noemde, dus mensen die kennis hebben van filosofen, zonder zelf een filosoof te zijn.

Beter Weten staat vol met korte krachtige boutades waarmee Van den Berg heel wat voorzichtige mompelaars op de kast zal krijgen, maar die ik eerlijk gezegd wel verfrissend vond, zoals: “Ik ben filosoof, ik denk na, dus ben ik atheïst en veganist” (p. 14). Er zijn mensen die zeggen “religie is natuurlijk”. Van den Berg zegt: ja, inderdaad, “verkrachten en oorlog zijn ook heel natuurlijk” (p. 40) en “tandenpoetsen is daarentegen helemaal niet natuurlijk” (p. 40).

Ook ontkracht Van den Berg vele mythes over religie, zoals de tegenwerping tegen vrijdenkers en atheïsme dat het cement van de samenleving wegvalt zonder religie. Van den Berg zegt: “Noorwegen, Zweden, Denemarken, Finland, Nederland, België, Luxemburg, Duitsland zijn allemaal gesecculariseerde en tegelijkertijd beschaafde, vreedzame landen met lage criminaliteitscijfers vergeleken met andere, meer religieuze landen, zoals de Verenigde Staten” (p. 41). Hij verdedigt ook verschillende punten uit het werk van de nieuwe atheïsten, zoals Richard Dawkins, wanneer hij schrijft: “Kinderen dienen niet religieus gelabeld te worden, net zoals kinderen niet automatisch bij geboorte gelabeld dienen te worden met de politieke overtuiging van de ouders” (p. 51).

Van den Berg heeft een goed gevoel voor mooie citaten waarmee *Beter Weten* doorspekt is: “Define God in a sufficiently nebulous way as beauty, love, mysterious complexity, or the ethereal taste

of strawberry shortcake, and most atheists become theists” (John Allen Paulos, bij Van den Berg aangehaald op p. 62). Overdreven? Ik denk het niet. Moderne theologie draait zelfs helemaal op die godsconcepties die “sufficiently nebulous” zijn, zou ik zeggen. Denk aan “God is liefde” – goed, dan geloof ik ook in God, ik ben tenslotte geen Valmont uit *Les liaisons dangereuses*.

Definities

In het gehele boek heeft Van den Berg trouwens een gezonde filosofische ambitie en dat is duidelijk definiëren wat de centrale begrippen zijn waarop men zich bezint. Zoals bij atheïsme: “Atheïsme betekent dat iemand meent dat er geen grond is om aan te nemen dat er een God bestaat. Atheïsme is een kentheoretische positie” (p. 75). Atheïsme dient men goed te onderscheiden van secularisme: “Secularisme betekent uitsluiten van religie: politiek secularisme betekent het buitensluiten van religie in de machinerie van de staat; moreel secularisme betekent dat religieuze argumenten niet kunnen worden gebruikt in morele argumentaties (die zijn immers niet universeel want die gelden alleen voor andere ge-

lovigen van dezelfde denominatie)” (p. 75). Sommige van de definities van Van den Berg geven (bij mij althans) ook een soort “heureka-effect”: je realiseert je ineens wat de sociale betekenis van het gedefinieerde verschijnsel is. Zo typeert hij “Nieuw Atheïsme” als volgt: “Nieuw Atheïsme is de heropleving van

Floris van den Berg signeert zijn boek bij de presentatie ervan op 4 september 2015 in Utrecht

uitgesproken religiekritiek na 9/11 in 2001” (p. 56).

Niets bijzonders toch, zult u zeggen? Nou, niet helemaal. Het doet je namelijk ook beseffen dat religiekritiek *na 9/11* een nieuwe betekenis heeft gekregen. Natuurlijk zijn veel van de redenen voor de oude religiekritiek nog onverkort geldig, maar er zijn *na 9/11* wat nieuwe redenen bijgekomen waarom religiekritiek van vitaal belang is.

De wereld is immers – geheel tegen al onze verwachtingen over modernisering in – ondergedompeld in een herleving van religieus fundamentalisme en een opleving van religietwisten. De strijd tussen IS en de regering Assad is een *godsdienstoorlog*. Onze tijd lijkt meer op de 16^e en 17^e eeuw dan op de 19^e eeuw.

Onze politieke leiders (zowel nationaal en internationaal) hebben ervoor gekozen die godsdienstige dimensie van het hedendaags geweld te miskennen. En waarschijnlijk zien zij het ook echt niet. Maar dat is wel gebaseerd op gebrek aan kennis over de wereld waar zij, en wij, leven.

Persoonlijk beschouw ik Van den Berg als een van de belangrijkste Nederlandse filosofen van dit moment. Maar zoals altijd in Nederland, erkenning komt pas *via* het buitenland. Van den Berg moet dus meer boeken in het Engels gaan schrijven. *Philosophy for a better World* is wat dat betreft nog maar een begin.

Wij volwassen – God met pensioen

Peter Maassen, eigen uitgave, 2015, 124 pagina's, ISBN 9789462543560

René van Elst

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker, donateur van Skepsis.

De auteur van dit boekje heeft het in januari van dit jaar aan de redactie toegestuurd. Dat ik er nu pas een bespreking aan wijd, heeft veel te maken met het karakter ervan; het roept namelijk gemengde gevoelens op. En waar moet je dan als bespreker de nadruk op leggen? Het is een sympathiek boekje van een sympathieke mede-vrijdenker, maar daarom kan ik toch niet de tekortkomingen die het heeft door de vingers zien. Ik kan me overwegend positief uitspreken over wát de schrijver vertelt, maar moet ik dan voorbijgaan aan de manier waarop hij het doet?

Laat ik het maar gewoon vertellen zoals ik het zie.

Een vrij goede indruk van de inhoud krijgt u uit de brief van Peter Maassen, waarbij hij het boekje heeft meege-stuurd.

De kern van mijn verhaal gaat over 't einde van mijn geloof in god.

Maar kunnen wij zonder god een goed leven leiden? Of kunnen wij dat alleen mét god? Door de grote lijn van mijn achterliggend leven en werk te evalueren probeer ik erachter te komen waar de oorzaak van mijn huidige ongelof ligt.

Maar wil ik de reden eigenlijk wel weten? Ben ik niet gewoon gelukkig met de door mij gedane 'ontdekking'? Zo van: 'Hé, zo kan het toch ook!'

Een twintigtal ingezonden brieven naar de lezersredactie van onze regiokrant De Limburger zijn mede de oorzaak van mijn boekje. Veel voorkomende titels waren hierbij: evolutie, moraal, religie, respect, kerk, bidden enz.

Ook zonder religie een goede moraal met daarbij horend sociaal gedrag. Is dat mogelijk?

Een verhaal geschreven met een grote liefde voor het leven, maar ook met verdriet daar waar mensen

elkaar het leven niet gunnen.

Zou overal goed (neutraal) onderwijs de wereld kunnen veranderen?

Thema's dus waaraan in De Vrijdenker wel vaker aandacht is en wordt besteed. Ook door Peter Maassen zelf; ik heb stukken van hem gevonden in no. 2013-04, pag. 16 en in no. 2013-06, pag. 12. Voor de lezer van dit boekje zijn dat herkenbare teksten.

Wat de inhoud betreft wil ik opmerken dat er hier en daar passages in staan die nogal zoetelijk zijn of het karakter hebben van (sorry Peter...) tegeltjeswijsheden. Ik geef een voorbeeld:

Wat een geluk dat die Aarde (als voorlopig enige planeet) uiteindelijk ons kon herbergen. Wat een enorm cadeau dat wij allen, zoals we nu hier zitten, daar deel van uit mogen maken. Het enorm respect hiervoor nodigt ons eigenlijk uit onszelf klein en bescheiden te voelen. Vooral is het een uitnodiging respectvol om te gaan met andere geur, andere kleur, andere vorm, ander leven, anders denken, anders geloven, de andere mens. (p. 72)

Maar goed, smaken verschillen... Tot zover eigenlijk geen serieus probleem – je moet een schrijver wat dichtertelijke vrijheid gunnen. Peter Maassen hoopt de lezer te verleiden tot vrijdenken; dan zijn alle middelen geoorloofd, zou ik zeggen.

Waar ik echter veel moeite mee heb, dat zijn de structuur en opmaak van het boekje. De schrijver heeft een aantal eerder geschreven teksten willen bundelen en is die zelf gaan voorzien van analyse en toelichting, verpakt in min of meer autobiografische gedeelten met toevoeging van behandeling van bepaalde thema's. Daardoor is het helaas een brokkelig geheel geworden, in plaats van het beloofde verhaal. Wij vinden niet alleen jeugdherinneringen en herinneringen aan zijn 40-jarige loopbaan in het onderwijs – waarbij zelfs een uitvoerige reactie aan het schoolhoofd op diens verzoek om een persoonlijk ontwikkelingsplan in te dienen – maar ook een beschouwing over respect en de hierboven al ge-

noemde 20 ingezonden brieven met toelichting en reacties daarop. Hoofdstuk 5 is een in 2003 geschreven beschouwing met gedachten over God en geloof, o.a. in het licht van de evolutietheorie. In hoofdstuk 6 schrijft Maassen dat hij de tekst van hoofdstuk 4 (bedoeld is 5) nog eens wil door-nemen en voorzien van commentaar (pag. 34). Nu begrijp ik best dat hij het zo wil doen om iets vast te houden van het verleden en te laten zien hoe zijn denken zich heeft ontwikkeld, maar het is geen lezersvriendelijke aanpak. De lezer heeft meer aan een geactualiseerd betoog uit één stuk. Autobiografische informatie vinden we versnip-perd o.a. in hoofdstuk 1 en - een heel stuk verderop - in hoofdstuk 14.

Een opmerking over de stijl: op pag. 65/66 vind ik in een stuk van 22 regels maar liefst 13 zinnen die op een vraagteken eindigen; de laatste is de hartekreet *'Waarom toch al die afgunst, jaloezie, haat en wat al niet meer?'* Ik maak ook gebruik van min of meer retorische vragen in wat ik schrijf (zie de eerste alinea), maar ik vind wel dat dat gebruik beperkt moet blijven.

Tot zover de structuur en iets over de tekst, nu de opmaak. Het boekje telt 124 pagina's; de gebruikte letters zijn nogal groot, dus men is niet lang bezig met dit werkje uit te lezen. Op de pagina's 44 – 48 zijn trouwens om onduidelijke redenen wat we vroeger noemden 'koeienletters' gebruikt. Wat mij al met al het meest stoort, is dat bijna elke zin op een nieuwe regel begint en dat bovendien overdadig blanco regels zijn tussengevoegd, soms zelfs twee per keer (pag. 27 - 32). Soms lijkt het of je proza-achtige poëzie zit te lezen (pag. 30).

Om af te sluiten: het cover-ontwerp, van Peter Maassen zelf, is heel smaakvol.

Zo maar wat vrije gedachten

Gerhard Elferink (foto pag. 23)

Godsdiensten

Alle godsdiensten zijn op illusies gebouwd en derhalve rationeel bezien verwerpelijk. Wat niet wegneemt, dat met dezelfde rationele beweegreden grote waarde dient te worden gehecht aan de vrijheid van denken en expressie en dus ook aan de vrijheid van godsdienst en godsdienstkeuze. Het staat eenieder vrij aangaande de werkelijkheid eigen gedachten en ideeën te ontwikkelen, ook al hebben die met de werkelijkheid weinig van doen. Wij laten eenieder in zijn waarde en waan.

Maar houd er eens mee op de ene godsdienst verwerpelijker te vinden dan een andere of, nog erger, de ene godsdienst tot cultuurdrager te verheffen en een andere tot 'gevaarlijke ideologie' te verlagen!

Gods beeld en gelijkenis

Volgens de joodse, christelijke en islamitische overlevering heeft hun god de mens geschapen naar zijn beeld en gelijkenis. Met andere woorden, de mens lijkt als twee druppels water op God.

Maar als de mens zo duidelijk op die god lijkt, lijkt die god ook op de mens. Maar welke mens?

Een mens als wij, de homo sapiens sapiens of Cro-Magnonmens, kan het niet zijn. Die verscheen pas veel later op het wereldtoneel. De eerste tot nu toe bekende hominide die de benaming mens verdient, is de homo erectus, de rechtopgaande mens.

Adam, de veronderstelde eerste mens, moet dus een homo erectus zijn geweest en, omdat hij naar Gods beeld en gelijkenis is geschapen, lijkt God dus een homo erectus!

Dit is evenwel de conclusie van een ongeldige deductieve redenering. God lijkt immers nergens op. God bestaat niet eens. Dus is er van geschapen zijn, naar welk beeld en gelijkenis dan ook, geen sprake.

Evenals ál het godsdienstige, is ook dat 'geschapen zijn' en 'beeld en gelijkenis' uit een heel grote duim gezogen.

Oorzaak en gevolg

Volgens Aristoteles wordt alles wat beweegt door iets anders bewogen. Maar om niet een oneindige reeks van bewegers, die op hun beurt ook zelf zijn bewogen, te krijgen, moet aan het begin iets staan dat de eerste beweging tot stand heeft gebracht zonder zelf te zijn bewogen. De Onbewogen Beweger.

Volgens theïsten/creationisten is deze Onbewogen Beweger de oorzaak van alles wat is. Deze oorzaak noemen zij God. God zelf heeft geen oorzaak. Hij/zij/het ontstond door zichzelf.

Vervangen wij in die laatste twee constatering God door Natuur, dan ontstaat een wezenlijk andere zienswijze die naadloos aansluit bij de Big-Bang-theorie.

Godgelovigen en godvrijen zijn dus in wezen maar één woord van elkaar verwijderd. Maar wat geeft één zo'n woord een wereld van verschil!

Laag, lager, het laagst

Directeur en onderdirecteur van het CPB (Coördinatie Planmatige Brutaliteit) stelden voor de WW-uitkeringen in stappen te verlagen opdat oudere werklozen (lees: baanlozen) dan eerder accoord zouden gaan met een lager startsalarij en dus eerder werk zouden vinden.

Als wij nu eens helemaal geen uitkeringen meer uitkerden en 50+-ers uitzicht bieden om voor kost en inwoning hun diensten aan welgestelden aan te bieden. Kamerleden ter rechter zijde of CPB-directeuren, bijvoorbeeld. Herstelen we meteen ook weer de maatschappelijke verhoudingen van het 'fin du siècle' van de 19e eeuw, waar de neoliberalen zo hartstochtelijk naar terugverlangen.

Maar misschien is herinvoering van de slavernij ook een optie?

Participeren

Een onderdeel van de nieuwe Participatiewet is het 'werken met behoud van uitkering'. Een uitkeringsgerechtigde (bijstandsgerechtigde) dient arbeid te verrichten voor zijn uitkering op straffe van kortingen op of beëindiging van die uitkering. Dit alles indachtig het neoliberale adagium: Niets voor niets.

'Werken' in 'werken met behoud van uitkering' wordt ook wel eufemistisch omschreven als 'tegenprestatie', maar dat komt in de praktijk op hetzelfde neer. Het blijft werken.

Laten wij de zin 'werken met behoud van uitkering' eens langs de semantische meetlat leggen.

Als je arbeid verricht (werkt) ontvang je daarvoor loon en geen uitkering! Er wordt dus met de betekenis van woorden een loopje genomen. Een uitkering is niet gekoppeld aan het verrichten van arbeid. Dat is loon wel.

En loon kent een ondergrens (minimumloon) en gaat (in veel gevallen) gepaard met pensioenopbouw.

Ergo, 'werken met behoud van uitkering' is ware begripsverloederding. Er deugt helemaal niets van dit deel van de Participatiewet.

En let wel, de AOW is ook een uitkering. Wees dus op uw hoede, pensioengerechtigden!

De bazen winnen

Een interessant overzicht met als titel 'De bazen winnen' las ik in mijn ochtendblad. Al bevatte het voor een oplettende en goed geïnformeerde staatsburger weinig nieuws. Het komt er in dat overzicht op neer dat de werkgevers in hun relatie met werknemers overnagenoeg de hele linie meer en meer aan het langste eind trekken. Talrijke verworvenheden, die werknemersorganisaties in het verleden, vaak letterlijk, uit het vuur hebben gesleept, worden beetje bij beetje weer teruggedraaid. 'Opgebouwde rechten' is een begrip dat uit de samenleving aan het verdwijnen is. Al jaren lang valt die trend te bespeuren. Het lijkt er niet alleen op dat werkgevers bewust aansturen op verdeel en heers (citaat Paul de Beer), dat is ook daadwerkelijk zo!

Het hele overzicht onderstreept nog weer eens wat ik in mijn bundel 'Kapitalisme met een democratisch, dus menselijk, gezicht' heb neergeschreven.

Het is toch van de gekke dat er in een 'democratie' (wat Nederland toch feitelijk is) nog steeds over bazen, en andere pré-democratische benamingen, wordt gesproken. In een democratie is eenieder immers gelijkwaardig! One man, one vote. Dan heb je het niet meer over bazen, hoogheden of majesteiten.

Het valt blijkbaar niet mee om dwars door alle maatschappelijke linies en niveaus democratisch te blijven denken en zich navenant uit te drukken. Moeilijk! Heel moeilijk! Er is nog een lange weg te gaan op het democratische pad. De journalistiek kan een voortrekkersrol vervullen, maar laat het ook afweten. Het heeft er zelfs schijn van dat meer en meer de democratie de rug wordt toegekeerd. Te moeilijk, te gecompliceerd, neemt te veel tijd in beslag. Veel efficiënter is het om terug te vallen op plutocratie,

technocratie, aristocratie of welke overige cratieën er verder ooit zijn geweest of als nieuwe aan het palet worden toegevoegd.

Transformatie

De transformatie van werkacceptor (werknemer) in arbeiddonor (arbeidverschaffer) is een wezenlijk andere (reëlere) herformulering van de inbreng van de factor Arbeid in het economische proces als één van de drie pijlers waarop de economie rust: Kennis, Arbeid en Kapitaal (de Trias Economica).

De eerstvolgende grote stap voorwaarts in de menselijke ontwikkeling zal de definitieve beëindiging zijn van de alleenheerschappij van Kapitaal.

Bezit van de productiemiddelen zal niet meer alleen afhangen van de hoeveelheid geld, maar tevens van de mate aan kennis en arbeid die men inbrengt.

Deze geleidelijke(?) ontwikkeling zal het democratiseringsproces van de economie voltooien.

Overeenkomst tussen religieuze en niet-religieuze waanzin

Thomas Spickmann

Atheïsten voelen zich soms machteloos omdat zij een kleine minderheid lijken te zijn, aangezien er wereldwijd officieel 2,2 miljard christenen en 1,5 moslims zijn. Hoe

is het mogelijk dat religies, ondanks dat ze achterhaalde uitgangspunten bevatten, zoveel mensen aantrekken? Wij worden met allerlei ellende (zoals oorlog, armoede, ziekte en de dood) geconfronteerd die met fysieke en psychische pijn gepaard gaat. Bovendien weten wij dat wij daaraan niet kunnen ontsnappen, ook al doen wij ons best. Ge-

volg hiervan is dat mensen zich massaal aan religieuze leiders onderwerpen (die strenge levensregels opleggen) omdat zij een goed einde beloven, namelijk dat men na de dood in het paradijs terecht komt. Vertegenwoordigers van atheïstische kringen geven daarentegen geen heilsbelofte af zodat zij het moeilijker hebben om aanhang te verwerven, ondanks dat zij de betere argumenten hebben. Een gelovige houding, die immers door een bepaald gedrag gekenmerkt wordt, is een protest tegen de wereld hoe deze niet zou moeten zijn. Gods-

dienst dient ter verdooving van de pijn van het alledaagse leven.

Daar staat tegenover dat mensen Der niet beter van worden en dat religies de sociale ellende juist vergroten. Het valt op dat een grote groep aanhangers zich door geloof laat meesleuren terwijl sommige individuen afzijdig staan omdat zij het niet vertrouwen. Diverse religieuze handelingen die door de volgelingen logisch en rationeel gepland zijn worden verricht ter verwezenlijking van een geheel,

dat echter onzinnig en zelfs desastreus is.

Het verschijnsel dat de enkele stappen logisch lijken en dat een grote menigte mensen daaraan meedoet, maar dat het resultaat bedroevend is, kan men ook op andere gebieden terugzien. Te denken valt aan de economische, financiële, ecologische of multimediale nonsens van deze tijd. In de politiek komt alles bij elkaar, zodat er onverstandige beslissingen genomen worden. Ik wil het graag aan andere schrijvers overlaten om dit verder in te vullen.

De Duitse filosoof **Michael Schmidt-Salomon** staat als godsdienstcriticus bekend. Tegenwoordig wil hij zich versterkt op andere thema's richten.

Volgens hem kunnen religies alleen teruggedrongen worden als dit met de strijd tegen niet-religieuze waanzin gepaard gaat, gezien de analogie en de gedeeltelijke samenhang. Hij vindt het echter belangrijk om mensen die zich daaraan overgeven niet als kwaad te beschouwen, maar wel het systeem waarin zij actief zijn krankzinnig te noemen, want anders zijn zij moeilijker te overtuigen.

Mijn aanbeveling is dat potentiële auteurs die toekomstige artikelen voor de Vrijdenker willen schrijven zich bij deze zienswijze aansluiten. Kritiek op godsdienst dient in een grotere context geplaatst te worden. Dit biedt ons de mogelijkheid om op een slimme manier ons bereik qua onderwerpen uit te breiden.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redactielid van De Vrijdenker.

De achterlijkheid van de eer

Floris van den Berg (foto pag. 4)

Dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn en dat de vrijheid en het geluk van het individu kernwaarden zijn in de liberale samenleving, is niet gewoon, maar uitzonderlijk. De theorie van Huntington over botsende beschavingen is wel degelijk waar, alleen is de grote tegenstelling vrijheid tegenover onvrijheid. De westerse cultuur tegenover de niet-westerse cultuur.¹ Het is de tegenstelling liberalisme en individualisme versus paternalisme en collectivisme. Op Wikipedia lees ik een verrassend goede analyse van het concept eer: *'De overgang van eer naar menselijke waardigheid is een typisch Westers civilisatieproces. Veel andere culturen hadden recent of hebben nog steeds een duidelijke hiërarchische opbouw, in de vorm van families, stammen, kasten of herkenbare sociale klassen. In het Westen kennen we hiervan vooral de uitingsvormen als eerwraak of de begroeting onder allochtone jongeren: Respect bro. Erachter ligt een sterk besef van eer met een sociale erecoode.'*

Culturen en gebruiken moeten altijd normatief geëvalueerd worden om na te gaan of ze wel moreel te rechtvaardigen zijn. Net zoals kennisaanspraken (in casu religie) altijd moeten worden getoetst door de rede. Als er iets kenmerkend is voor de mensheid is het, dat dit zelden gebeurt, die morele en epistemologische toetsing en zelfreflectie. Pas sinds de Verlichting is het toetsen van opvattingen deel gaan uitmaken van de zogenaamde

westerse traditie. Twee loten van de Verlichting zijn wetenschap en liberalisme.

'In maart 2004 werd Gül B., een jonge Turkse moeder van drie kinderen, doodgeschoten door haar man op een steenworp afstand van het blijf-van-mijn-lijfhuis waar ze naar toe was gevlucht. Haar lichaam was doorzeefd met kogels.' (Van der Zee). Eerwraak, of *honour killing* zoals het in het Engels heet, of eergerelateerd geweld, is het zichtbare deel van de ijsberg van cultuurgebonden misogynie. Het concept eerwraak moet ook aan morele evaluatie onderworpen worden. Dat is wat onderzoeksjournalist **Renate van der Zee** doet in haar boek *Eerwraak in Nederland* (2006). Het is een afschuwelijk boek. Misselijk werd ik van de passages over de gevallen waarin vrouwen door hun (ex)man, hun vader, hun broer, hun neef worden vermoord, soms zelfs voor de ogen van hun kinderen. De gedwongen huwelijken. De wreedheid jegens vrouwen. Boos. Moedeloos. Ziedend. Gefrustreerd. Verdrietig. Strijdvaardig. Een acht-

¹ Zie Ibn Warraq, *Why the West is the best. A Muslim Apostate's Defense of Liberal Democracy*, 2011.

baan van heftige negatieve emoties onderging ik toen ik dit boek las. Onnodig leed, hier vlakbij. Hoe kan het dat dit in Nederland kan? Ik lig er 's nachts wakker van. Een van de oplossingen die Van der Zee aandraagt is: een schoolvak mensenrechten waar kinderen leren dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn. En dat iedereen het recht op leven heeft.

Van der Zee heeft een aangrijpend boek geschreven. Hoe zullen de daders en onderdrukkers uit de collectivistische culturen reageren als ze dit boek zouden lezen? De crux zit hem in de conditionalis: die mannen lezen dit boek heus niet. Het boek van Van der Zee is bedoeld voor de beleidsmakers, opiniemakers en hulpverleners in Nederland, om inzicht in het probleem te geven. Dat het boek hoogstwaarschijnlijk niet gelezen gaat worden door degenen die het het meest aangaat, laat zien hoe moeilijk het is een cultuur- en mentaliteitsverandering te instigeren. 'Eermoorden zijn geen incidenten die met de tweede en derde generatie migranten vanzelf zullen verdwijnen, maar vormen een structureel probleem.' (Van der Zee, kافتekst).

Verhelderend is de analyse van Van der Zee. Eer is een centraal begrip in collectivistische culturen. En collectivistische culturen zijn meer dan alleen de islam. Eigenlijk zijn alle culturen waar religie een belangrijke rol speelt, of het nu islam, jodendom, christendom, of hindoeïsme is, collectivistische culturen waarin vrouwen onderdrukt worden.

'Een kritische houding aannemen tegenover je ouders of andere mensen met gezag is niet zoals het hoort. Met je ouders in discussie gaan omdat je een andere mening hebt, dat doet een welopgevoed meisje niet. Als je respect voor je ouders bezit, heb je geen eigen mening. Wanneer een dochter die wel heeft en tegen de wil van haar vader en broers ingaat, kan dat leiden tot conflicten die heel hoog kunnen oplopen.' (p. 97-8) Het doet mij denken aan wat mijn vader en moeder mij vertellen over hun schooltijd in de jaren vijftig op katholieke scholen. Mijn moeder bij de nonnen. Daar werden leerlingen ontmoedigd om zelfstandig na te denken, vragen te stellen, een mening te hebben. Het doel van de school was om gehoorzame katholieken af te leveren die liefst zo groot mogelijke gezinnen met nieuwe katholieken moesten stichten. Dit werpt een fundamentele vraag op naar het doel van opvoeding en scholing. Ook hier weer een fundamentele *clash*. Gaat het er in opvoeding en scholing om om kopieën te maken van de identiteit en levensbeschouwing van de ouders, of, diametraal daartegenover, gaat het erom autonome wereldburgers in vrijheid en verantwoordelijkheid groot te brengen en kritisch denkvermogen te stimuleren.

Mondigheid waarden of mondigheid ontmoedigen – dat is de centrale tegenstelling. In Nederland is na de seksuele revolutie nauwelijks iets overgeble-

ven van de collectivistische mentaliteit. Er heeft een mentale, culturele en sociale omslag plaatsgevonden. In veel migrantenmilieus echter niet. Van der Zee schrijft in haar boek niets over Aziaten in Nederland. Ook daar is doorgaans sprake van een hiërarchische paternalistische structuur waarbij vrouwen ondergeschikt zijn en waar vooral in de eigen kring wordt getrouwd en waar de ouders een zeer grote rol spelen bij het kiezen van de partner. Of er in deze milieus ook sprake is van fysiek dan wel mentaal geweld en of dit anders is dan in Arabische of Afrikaanse migranten² milieus is mij onbekend. In orthodox religieuze kringen (zoals de christenen en joden) is er in Nederland ook sprake van vrouwenonderdrukking, maar het lijkt erop of er daar minder sprake is van fysiek geweld tegen vrouwen en er worden geen moorden gepleegd. Er zijn zodoende vormen van eer-culturen waarbij eerwraak niet gebruikelijk is. Ik denk dat eerwraak een zichtbare uitwas is van een misogyn systeem dat vele verschijningsvormen heeft en waar het liberale ('westerse') model een uitzondering op is. Een uitzondering in moreel positieve zin. Kritisch nadenken en het niet zonder meer accepteren van morele waarden en kennisclaims op gezag zijn kernpunten van het project van de Verlichting. Collectivistische culturen staan haaks op het individualisme en rationalisme van de Verlichting.

Van der Zee duidt de cultuurverschillen antropologisch door de ik-cultuur tegenover de wij-cultuur te plaatsen. Toch is dit onderscheid maar ten dele correct. In Japan is er sprake van een wij-cultuur. Ook daar is sprake van veel sociale druk, maar desalniettemin is daar veel minder geweld en veel meer beschaving. In Japan is er ook een uitlaatklep: als je maar een beetje verborgen houdt wat je doet, is het OK. Of het nu gaat om homoseksualiteit of seksuele relaties. Het contrast tussen de wij-cultuur van allochtonen en de meerderheid van de Nederlanders is echter groot: *'Thuis leven ze in een wij-cultuur en leren ze dat ze hun eigen wensen moeten opofferen aan het belang van de familie. Op school worden ze geconfronteerd met de Nederlandse ik-cultuur die hoge waarde hecht aan persoonlijke ontwikkeling. Thuis mogen ze geen eigen wil hebben en hun vader en broers niet tegenspreken. Als hun vader hen iets verbiedt, hoeft hij niet uit te leggen waarom hij dat doet, want zijn autoriteit staat simpelweg nooit ter discussie. Maar op school komen deze meisjes in contact met leeftijdgenoten die het volstrekt normaal vinden hun ouders tegen te spreken, die vrouwen niet als ondergeschikt aan mannen beschouwen en zich niet kunnen voorstellen dat het verlies van maagdelijkheid een probleem kan vormen.'* (p. 100)

Die verschillende opvattingen kunnen leiden tot problemen thuis: '[...] vaak geeft hun wens een eigen leven te leiden aanleiding tot strengere sancties van thuis of hooglopende conflicten met hun vader of broers. En die conflicten kunnen dramatische gevolgen hebben.' (p. 101)

2 Van der Zee spreekt van 'migranten' en zij vermijdt het woord 'allochtonen'. Het woord migranten is echter misleidend, omdat het kan gaan om 2de en 3de generatie migranten. Niet alle migranten/allochtonen hebben een eercultuur. Er zijn tal van migranten in Nederland afkomstig uit Duitsland over wie het niet gaat. Het gaat vooral om mensen met een islamitische en hindoeïstische achtergrond. Ook zijn er autochtonen die een eercultuur hebben, zoals orthodoxe christenen en joden, maar bij hen is er bijna geen eer gerelateerd geweld. Het gaat dus met name om moslims.

De islamitische theoloog Al-Ghazali (1058-1111) heeft grote invloed gehad op het islamitische gedachtengoed, vooral in het (als liberaal bekend staande) soefisme. Al-Ghazali was een anti-rationalist die de openbaring van Mohammed boven de rationaliteit verkoos. Dit schreef Al-Ghazali over het huwelijk: '[...] dat de vrouw de slavin van de man is. Daarom moet ze hem onvoorwaardelijk en onder alle omstandigheden gehoorzamen in wat hij van haar wil, mits het niets zondigs is.' (in Van der Zee, p. 107) 'Dat de man geweld gebruikt tegen zijn vrouw, zien traditionele migranten als een van de vaststaande feiten des levens.' (Van der Zee, p. 107). Joris Luyendijk beschrijft deze opvattingen in zijn verslag van zijn jaar studie aan de islamitische universiteit in Cairo, *Een goede man slaat soms zijn vrouw*.

Nadat Van der Zee heeft beschreven hoe een vrouw die zwanger was geraakt, vermoord wordt door haar broer, schrijft ze: 'Na het lezen van dit soort gruwelverhalen is het makkelijk de plegers van eremoorden af te doen als gewetenloze criminelen.' (Van der Zee, p. 123). Dat is inderdaad wat ik denk wanneer ik die gruwelijke verhalen lees. Van der Zee continueert bagatelliserend: 'Maar dat zijn ze beslist niet allemaal. Soms gaat het om keurige huisvaders die normaal functioneren en nooit eerder met justitie in aanraking zijn geweest.' (p. 123) Maar Van der Zee heeft juist zelf betoogd dat de moord alleen maar de uiterste consequentie is van de onderdrukking van de vrouw of dochter in kwestie. Dat die vader nooit met justitie in aanraking is geweest wil niet zeggen dat het een 'brave huisvader' is. Als er een ding duidelijk is geworden door de analyse van Van der Zee is het dat de juridische bescherming van vrouwen in het gezin ernstig tekort schiet: vrouwen worden binnen het gezin en in de familie onderdrukt, achtergesteld en mentaal en fysiek mishandeld – door 'brave' huisvaders en 'brave' zoons. Van der Zee: 'Doordat hun familie-eer is geschonden, zijn deze mannen in een voor hen onhoudbare situatie gekomen. Zij hebben vreselijk gezichtsverlies geleden en zijn uit de gemeenschap gestoten.' (p. 123). Dit toont mijn inziens echter de immoraliteit en achterlijkheid van een cultuur van familie-eer aan.

Het ethische probleem met wij-cultuur, groepsdruk en eercultuur is dat het gaat om heteronome moraal. Dat wil zeggen dat wat goed is wordt bepaald door wat de groep vindt. De morele rechtvaardiging wordt bepaald door wat anderen zeggen. Roddel en sociale druk zijn van doorslaggevend belang. Heteronome moraal staat haaks op autonome moraal waar het gaat om het geven van rationele redenen voor gedrag. Redenen die universeel begrijpelijk en redelijk zijn. Volgens Van der Zee is de houding van sommige politieagenten ook problematisch: 'Niet alle politiemensen zijn geïnteresseerd in de cultuur van immigranten.' (p. 171). Maar waarom zouden politieagenten daarin geïnteresseerd moeten zijn? Het gaat er toch om dat politieagenten de wet met de sterke arm bewaken en die democratisch bepaalde wetten staan – in Nederland tenminste – voor gelijke rechten voor iedereen. Van der Zee: 'Er zijn er die niets met eer gerelateerd geweld te maken willen hebben omdat ze vinden dat migranten zich moeten aanpassen aan de normen en waarden in Nederland en daarmee basta.' (p. 171). Dat vind ik dus ook: ik vind dat

iedereen in Nederland – sterker nog – iedereen zich in de wereld moet houden aan de mensenrechten waarbij iedereen moreel gelijkwaardig is en waarbij er een verbod ligt op het toepassen van geweld (het geweldsmonopolie ligt bij de overheid – alleen om geweld te voorkomen). Wat Van der Zee aantoonde, is dat normaal politioptreden in gevallen van eerwraak weinig effectief is. Het verlies van eer bij een veroordeling is binnen de groep veel minder erg dan het verlies van eer door het gedrag van vrouwen. De politie heeft dus weinig vat op eer gerelateerd geweld.

Antropoloog Fons Strijbosch gebruikt de term ‘cultureel delict’ om een daad mee aan te duiden ‘die in Nederland strafbaar is, maar volgens het interne recht van de etnische groep waartoe de dader behoort, is toegestaan.’ (p. 188). Deze benadering geeft echter mogelijkheden tot cultuurrelativisme, immers wat wel en niet rechtvaardig heet, hangt af van een specifieke cultuur. Nu is dat descriptief juist, maar normatief niet. Een daad moet altijd moreel gerechtvaardigd kunnen worden vanuit een universalistisch perspectief.

Van der Zee hamert op het belang van goed onderwijs, onderwijs in democratisch burgerschap en vindt dat er op iedere school een vak mensenrechten gegeven moet worden. ‘Een vak dat kinderen al op jonge leeftijd leert dat mannen en vrouwen gelijk zijn, dat vrouwen net als mannen recht op een eigen leven hebben en dat zij net als mannen in vrijheid mogen bestaan. En dat een mens op geen enkele manier eer kan ontlend aan het vermoorden van een medemens.’ (p. 217) Daar ben ik het van harte mee eens. Van der Zee is echter niet tegen bijzonder religieus onderwijs. Zolang er echter islamitische scholen zijn is het moeilijk om onderwijs volledig langs lijnen van democratische grondprincipes van mensenrechten te laten verlopen. Zoals Van der Zee al aangeeft is onderwijs niet zonder risico’s: als jonge vrouwen vrijheid voor zichzelf opeisen lopen zij gevaar. Het is daarom dat vooral ook jongens goed wordt bijgebracht wat ethiek is. Thuis en school staan daarbij diametraal tegenover elkaar. Tegelijkertijd met school voor kinderen dient er scholing voor ouders te komen. Er moet een mentaliteitsverandering teweeggebracht worden. Weg van de eercultuur, richting de ik-cultuur. Van der Zee probeert religie-kritiek omzichtig te omzeilen. Maar daarmee

negeert ze de olifant in de kamer. Hoogleraar interculturele communicatie ◀ **David Pinto** werkt de doctrine van de botsende beschavingen tussen oost en west uit door naast de piramide van Maslow, waarin individuele zelfontplooiing het hoogste goed is, een ‘Oosterse’

piramide te postuleren waarin (familie)eer de belangrijkste waarde is. Pinto beweert: ‘Deze piramide van Maslow is wel geldig voor de westers georiënteerde mens (12% van de wereldbevolking), maar niet voor de gehele mensheid. Het oosterse deel van de wereld (88%) kent andere behoeften dan het westerse en een andere hiërarchie van behoeften.’ De vraag is: is deze opmerking van Pinto descriptief, of (ook) normatief? Het is correct dat de uitspraak descriptief is: een groot deel van de mensheid, nu en in het

verleden nog veel meer, heeft een ander waardenpatroon. Alhoewel: is dat het waardenpatroon van de onderdrukkers of delen de slachtoffers hetzelfde waardenpatroon? Bedoelt Pinto deze uitspraak ook normatief? Of bedoelt hij dat descriptief automatisch inhoudt dat het dan ook normatief goed is? Er zijn twee botsende waardensystemen, maar welke is beter? Of zijn ze allebei even goed?

Een methode om twee waardensystemen te vergelijken is om te kijken welk systeem de minste slachtoffers heeft. Een tegenwerping zou kunnen zijn, dat dit een beoordeling van het ‘oosterse’ waardesysteem vanuit het westerse perspectief is. De vraag kan worden gesteld: waarom zou je je bekommeren om slachtoffers? Hoe kunnen de waarden individuele vrijheid en familie-eer tegen elkaar afgewogen worden? Veel denkers lopen hier vast. Deze schijnbare pastelling is cultuur-relativistisch: culturen kunnen niet met elkaar moreel vergeleken worden omdat er geen universele of objectieve maatstaf zou zijn. Het klopt dat er geen objectieve morele maatstaf is: er is geen goed of kwaad in de natuur zelf. Goed en kwaad zijn een menselijk *construct*. Maar dat hoeft niet te leiden tot een ethisch anarchisme à la Feyerabend met *anything goes*. Er is wel degelijk een universele moraal, dat wil zeggen, er kunnen morele waarden en normen worden gevonden of geconstrueerd die universele geldigheid hebben, dat wil zeggen dat ze altijd en overal gelden. Nu en in het verleden en de toekomst. Hier, maar ook daar, en zelfs op een andere planeet [vergelijk Dennett’s notie van universal Darwinism]. Een manier om universele normen en waarden te vinden is om je voor te stellen dat jij het slachtoffer bent. Kun je van jezelf willen dat jij van positie wisselt met het slachtoffer? Zou jij willen worden uitgehuwelijkt als jonge vrouw aan een veel oudere man die je niet of nauwelijks kent? Zou jij verkracht willen worden, al dan niet binnen het huwelijk? Zou jij als een slaaf behandeld willen worden? Zou jij vermoord willen worden? Zou jij willen worden mishandeld? Al die mannelijke daders, zouden die zich voor kunnen stellen in de schoenen van de vrouwelijke slachtoffers te staan? Dat lijkt zeer onwaarschijnlijk. Natuurlijk, er moet wel de bereidheid zijn om je in de positie van het slachtoffer in te leven. En die bereidheid ontbreekt vaak. Dat betekent dat de dader zich niet om het slachtoffer bekommert. Het is een ernstige empathische tekortkoming als je je niet in de positie van de ander kunt of wilt inleven. Deze theorie heb ik uitgewerkt als universeel subjectivisme in mijn boek ‘Filosofie voor een betere wereld’.

Een laatste tegenwerping zou kunnen zijn dat de mannen, de daders, zeggen: ‘Maar leef je eens in in mijn positie! Ik verlies mijn eer en aanzien in de groep! Ik ben ook een slachtoffer!’

Bij het prachtige lied ‘Laat me’ in de uitvoering van Wende Sniijders [te zien en horen op Youtube - Red.] biggelen de tranen me over de wangen van ontroering. ‘Laat me’ – dat is de essentie van het probleem van het eergerelateerd geweld:

‘Laat haar.

Laat haar.

Laat haar haar eigen gang maar gaan.’

Een gewone vrijdenkers-maandagochtend

Wim Aalten (foto pag. 3)

Het is maandagochtend en de ochtendkranten zorgen na het weekend voor het eerste nieuws tijdens de koffie. Intussen zet ik ook de TV aan. Een ritueel waar ik van hou, eens zien wat er nu weer in de wereld is gebeurd en vooral eens zien hoe daar op gereageerd wordt in de media. En dat laatste is altijd hetzelfde, naar gelang de maatschappelijke kleur en de wensen van de financiers wordt het nieuws voorgeschoteld. Daarbij, zo is vaak mijn indruk, wordt door de media niet nagedacht over wat ze ons voorschotelen, maar kritiekloos gebracht wat opportuun is.

Een paar voorbeelden. Onder de kop "Een bezoek als een godsgeschenk" brengt De Volkskrant een artikel over de paus die in Havana een dienst opdraagt en daarin zegt: "We (het Vaticaan) dienen geen ideeën". Ik denk dan: "een godsgeschenk? Er bestaat helemaal geen god maar dat weet de VK blijkbaar niet. En het Vaticaan dient geen ideeën? Ze dienen notabene een niet bestaande god en bouwen op dat idee al eeuwenlang een wereldimperium. Komt het niet bij een journalist of een redactie op om daar een kanttekening bij te plaatsen?"

In het AD zie ik de kop "Als anderen zien hoe ik bid maken ze me af". Een Syrische vluchteling durft in de opvang in Utrecht niet te bidden uit angst voor de

onderlinge haat en nijd binnen de islam. Hij behoort tot een minderheid die in Syrië vervolgd en uitgeroeid wordt. Maar het AD laat de waanzin van de islam en de invloed van deze religie (of ideologie, daar zijn de meningen over verdeeld) verder onbesproken. Een gemiste kans voor een eerlijke, niet politiek correcte, discussie over de rol die vreemde religies is onze samenleving meer en meer spelen.

Bert Koenders bezoekt de Iraanse leiders in een poging het Nederlandse bedrijfsleven na het atoomakkoord weer voet aan de grond te geven in dat land. Hij likt **Javad Zarif** (r) en **Hassan Rohani** (l), vertegenwoordigers van het ayatollah-regime, en heeft het maar even niet over de (religieuze) onderdrukking van het Iraanse volk. Ook de krant zwijgt er over.

De VN benoemde dit weekend Saudi-Arabië tot voorzitter van een forum in de Mensenrechtenraad. Het land levert het hoofd van een panel met "onafhankelijke experts" in de Mensenrechtenraad. Het hoofd van dit panel mag eigenhandig adviseurs aanwijzen die zich gaan bezighouden met mensenrechten in landen waar de VN een mandaat heeft. Die adviseurs worden volgens UN Watch door de Raad beschouwd als 'de kroonjuwelen'. En dan te bedenken dat Saudi-Arabië mogelijk recordhouder is als het gaat om de schending van rechten van vrouwen, minderheden, ongelovigen en dissidenten. Ze hebben dit jaar waarschijnlijk al meer mensen onthoofd dan IS. Maar ik zie geen krant of ander medium (behalve wat kritische internetsites) die hier aandacht aan besteedt.

Religieuze- en ook economische onderdrukking en Ruitbuiting is in het belang van veel te veel machtigen op deze aarde. Diezelfde machtigen bepalen wat je wel of niet ziet of hoort in de media. Gelukkig is er het Internet, vrijplaats voor vrije meningsuiting (maar helaas ook niet overal).

Het is me de maandagochtend wel weer, de wereld is toe aan veel meer vrijdenkers.

Nationale Hoofddoekjesdag

Toen G. Wilders met zijn hatelijke betiteling 'kopvodden' kwam, kwam het voorstel om uit solidariteit met moslima's een nationale hoofddoekjesdag te houden. Daarvan is niets gekomen, maar het idee is geschikt om de onzin van religieuze hoofdbedekking aan de kaak te stellen. Als mannen nu eens bij allerlei gelegenheden een hoofddoek tevoorschijn halen, in een debat met moslims, tegenover iemand met zo'n tuttig doekje in de trein of bij de kassa van de winkel. Vooral niets zeggen. Reacties afwachten. De anderen laten raden naar je bedoeling. Solidariteit? Nee: spiegelen. Volgens de islam moeten vrouwen zich immers bedekken om mannen niet op te winden. Wel, jij wilt vrouwen niet laten geilen op je viriele hardos. Natuurlijk zou het logischer zijn dat muzelmannen iets aan

hun blikveld doen, want het probleem ligt toch bij hen, niet? Waarom dragen zij geen pet met een grote klep zodat ze vrouwenhaar nooit kunnen zien? Vrouwen een doek voorschrijven is de omgekeerde wereld. Het is even onredelijk als een verkrachte vrouw de schuld geven omdat zij 'uitdagend' was gekleed.

Anton van Hooff

John Harris – *Enhancing Evolution*

Princeton, 205 pagina's

Enno Nuy

In Enhancing Evolution onderzoekt de Britse ethicus John Harris de ethische en morele implicaties van nieuwe technieken die de mens in staat stellen verbeteringen aan te brengen in eigen lichaam en geest. Niet alleen door dysfunctioneren op te heffen met medicijnen en therapie maar door de toepassing van bijvoorbeeld gentechnologie. Harris laat op een overtuigende wijze – door gebruik te maken van de logica – zien hoe de tegen verbeteringstechnieken ingebrachte morele bezwaren geen stand houden. Dit boek is een onneembare horde voor wie meent dat het leven een geschenk van god is. Voor wie niet door zulke waanideeën wordt gehinderd evenwel, ontvouwt zich hier behalve heel veel stof tot nadenken tevens een geweldig uitdagend perspectief!

Goed doen

Goed doen is een morele plicht, stelt John Harris, Professor of Bioethics aan de University of Manchester School of Law, tevens lid van Britain's Human Genetics Commission. En als we verbeteringstechnieken kunnen inzetten om mensen langer te doen leven en minder vatbaar voor allerlei ziekten te maken, wat zou daar op ethische of morele gronden tegen zijn? Het gebruik van medicijnen zelf is niets anders dan het frustreren van de natuurlijke gang van zaken. En de scheiding tussen medische therapie en verbeteringstechnieken wordt steeds vager. Stel dat het mogelijk wordt om nieuwe cellen te ontwikkelen waardoor mensen niet langer vatbaar zijn voor HIV en kanker, moeten we die mogelijkheid dan onbenut laten omdat het op een of andere manier ethisch onwenselijk zou zijn?

Harris is verfrissend duidelijk en helder: vanaf het begin van haar bestaan is de mensheid bezig haar soort te verbeteren. Tot nog toe gebruikte de mens daarvoor taal en werktuigen maar gaandeweg wordt het instrumentarium uitgebreid met bijvoorbeeld stamceltechnologie, genetic engineering, cognitive enhancing drugs enzovoort.

Men kan de vraag naar doel en nut van wetenschap op tal van manieren benaderen maar centraal staat toch de vooronderstelling dat wetenschap bijdraagt aan goed doen. Wetenschap en technologische innovaties worden ingezet om dysfunctioneren op te heffen maar ook om het functioneren zelf te verbeteren. En verbetering is in de visie van Harris een morele plicht. Het is evident dat deze discussie een stuk eenvoudiger is te voeren wanneer je niet wordt gehinderd door de godsidee, de visie waarin het leven een geschenk van god is en waar goddelijke ge- en verboden de grenzen

aangeven waarbinnen de moraal zich mag bewegen.

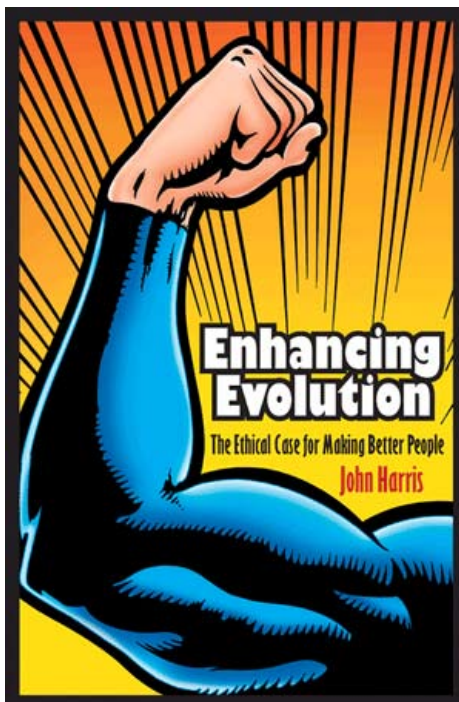
Van willekeur naar doelbewust

Stel dat we onze kinderen een zodanig briljant lerarenkorps konden bieden dat ze intelligenter, knapper, gezonder en gelukkiger hun opleiding zouden kunnen afronden, ligt het dan niet voor de hand dat we dat zouden toejuichen? En stel dat we diezelfde resultaten zouden kunnen bereiken met verbeteringstechnieken, waarom zou ons dan op ethische gronden opeens een halt moeten worden toegeeroepen? En als deze aanname juist is, geldt zij dan niet evenzeer voor de medische wetenschap? Wat is de zin van kennis en begrijpen als ze niet worden aangewend om te verbeteren, dingen ten goede te doen keren? De mensheid heeft een punt bereikt waarin die verbeteringsmogelijkheden ook zullen leiden tot wijziging van de mensheid zelf. Anders gezegd, de willekeur van de Darwiniaanse evolutie wordt vervangen door opzettelijke of verbeteringsevolutie.

En onze genetische erfenis kan wel wat verbetering gebruiken. Dat doen we trouwens al veel langer, denk aan brillen, tal van medische ingrepen en vaccinaties maar ook de transitie van jagen en verzamelen naar landbouw, het gebruik van werktuigen en het temmen van dieren zijn allemaal verbeteringstechnieken. Stel je voor dat onze aapvoorouder had besloten dat het welletjes was zo en dat de evolutie op dat moment had moeten stoppen. Wij zouden er dan nooit zijn geweest en waarom zouden wij de verbeteringsevolutie niet toepassen in plaats van die toch wat erg willekeurige natuurlijke selectie haar werk laten doen?

Gezondheid en ziekte zijn goed gedefinieerd en het dragen van een bril, door Harris gepresenteerd als een verbeteringstechniek, wordt door de criticasters geacht een dysfunctioneren, een afwijking van de norm, op te heffen. Maar een microscoop wordt niet gebruikt om een dysfunctie op te heffen. Waarom dan zou het dragen van een bril wel en het gebruik van een microscoop niet mogen, vraagt Harris zich af. Wie op principiële gronden verbetering afwijst, zal antwoord moeten geven op de vraag waarom het moreel niet verwerpelijk zou zijn om een verrekijker of een microscoop te gebruiken. De ontsnapingsroute die hier veelal gevolgd wordt is erop te wijzen dat het hier om mechanische verbeteringen gaat en dat moraal daar geen rol zou spelen.

Enno Nuy (Aerdts, 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker

Wel vaccins maar geen gentech?

Wereldwijd hebben we baat bij vaccinaties en niemand, op enkele religieuze sekten na, staat stil bij het feit dat we bij vaccinaties wel degelijk ingrijpen in de chemie van het menselijk lichaam. Maar wanneer wij vaccinaties moreel niet verwerpelijk vinden, op welke gronden zou er dan moreel bezwaar gemaakt kunnen worden tegen het wijzigen van genen, of het inbrengen van nieuwe genen, bijvoorbeeld om de menselijke soort immuun te maken voor HIV en kanker?

In plaats van deze verbeteringen te omarmen (voor alle duidelijkheid: zover zijn we nog niet, maar er wordt wereldwijd fundamenteel onderzoek verricht om zulke nieuwe technieken te ontwikkelen) worden we nu geconfronteerd met onbetaalbare ziekenzorg omdat de farmaceutische industrie volstrekt immoreel de prijzen van medicijnen opstuwt. Met onder andere als gevolg dat we nu patiënten medicijnen gaan onthouden omdat ze te duur zijn en te weinig winst in termen van kwalitatief aanvaardbaar leven opleveren. Van dit moreel kennelijk wel aanvaardbare concept worden alleen de zorgverzekeraars beter.

Bioterrorisme

Ook het argument dat een genetic engineer in feite een bioterrorist is, houdt geen stand. Wanneer we de evolutie aan de natuur overlaten, accepteren we dat uit de genen van een ouderpaar nieuw leven ontstaat. Kijken we naar de wereld om ons heen, dan is er geen reden tot vrolijkheid of zorgeloosheid over deze ‘natuurlijke selectie’. Ouders hoeven geen verantwoording af te leggen voor de nazaten die zij op de wereld zetten. Hoe anders is de werkwijze bij wetenschappelijk werk, waar wetenschappers op tal van manieren en momenten verantwoording af moeten leggen voor hun werkwijzen en hun procedures. Dit alles betekent geenszins dat risico's van misbruik verwaarloosbaar zouden zijn maar te suggereren dat de nieuwe genetisch gemanipuleerde mens de oude soort als inferieur zal inzetten als slaven of als onnut zal uitroeien, is niet bepaald gezond redeneren.

Chemische verbeteringstechnieken worden wereldwijd allang toegepast. Miljoenen kinderen en volwassenen slikken Ritalin en Amerikaanse soldaten krijgen pilletjes op de heenweg om ze “fit for combat” te maken en andere pilletjes op de terugweg om ze bij de les te houden zodat ze veilig terug kunnen keren. Doping in de sport wordt afgewezen omdat een atleet met chemische hulpmiddelen een voordeel ten opzichte van zijn tegenstanders zou kunnen behalen maar dat argument valt onmiddellijk weg wanneer doping wel zou worden toegestaan waarmee alle atleten over die middelen zouden kunnen beschikken.

Ook het argument dat verbeteringstechnieken moreel verwerpelijk zouden zijn omdat ze niet voor alle wereldburgers in gelijke mate beschikbaar zouden zijn, houdt geen stand. Moeten wij niertransplantaties afwijzen omdat we niet alle burgers met nierfalen – waar ook ter wereld – aan een donornier kunnen helpen?

Voor god spelen

En ook het argument dat we niet voor god mogen spelen houdt geen stand. Als het fout zou zijn in te grijpen in de natuur, zouden we geen medische wetenschap kunnen of mogen bedrijven. En wanneer verbeteringstechnieken evident voordeel brengen, goed doen, dan hebben we de mo-

rele plicht ze toe te passen.

Vaak wordt de term transhumanisme gebezigd maar **Harris** wijst deze term af aangezien ze suggereert dat een andere vorm van mensheid het doel van verbetering zou zijn. Maar dat is niet het geval. Het doel van verbeteringstechnieken is slechts dat: verbetering. Harris voegt er wel aan toe dat hij niet inziet waarom hij onder alle omstandigheden ‘menselijk’ zou moeten blijven wanneer hij in een andere, getranshumaniseerde vorm een beter leven zou kunnen leiden.

Het argument dat alleen die verbeteringen die voor iedereen gelijkelijk beschikbaar zijn als moreel aanvaardbaar kunnen worden beschouwd, countert Harris met de volgende vergelijking. Stel dat twee zussen kanker hebben waarbij de ene zus wel en de andere niet kan worden genezen, dan ontzeggen we de geneesbare zus toch niet een behandeling omdat de andere zus daar geen baat bij heeft?

De morele imperatief voor verbeteringstechnieken ligt, aldus Harris, in de mate waarin deze technieken bijdragen aan de veiligheid en gezondheid van mensen en eventuele risico's moeten worden afgewogen tegen de voordelen op basis van hun omvang en waarschijnlijkheid. Waar het om gaat is of verbeteringen bijdragen aan het redden van levens of het uitstellen van de dood.

En een scherpe lijn tussen behandeling en verbetering is niet te trekken, ze sluiten elkaar niet uit maar gaan naadloos in elkaar over.

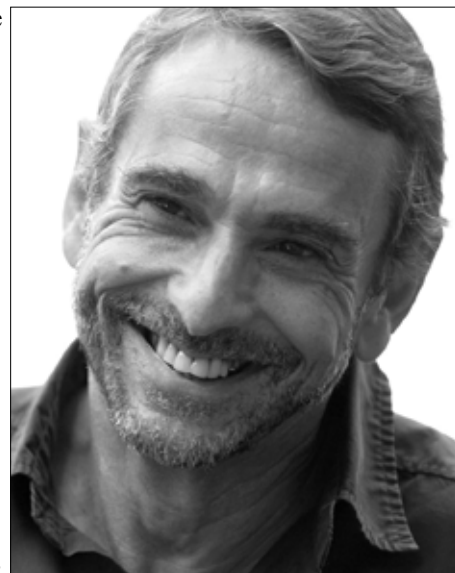
Onsterfelijkheid

De meest gehoorde kritiek op levensverlengende ingrepen is:

- Levensverlenging zou onrechtvaardig zijn omdat het niet voor iedereen is weggelegd
- Onsterfelijkheid zou tot ondraaglijke verveling leiden
- Persoonlijke identiteit kan niet overeind blijven in zulke enorme tijdspannes
- Onsterfelijkheid zou tot overbevolking leiden
- Onsterfelijkheid is onbetaalbaar.

Wanneer men de vraag stelt of mensen onsterfelijk moeten of mogen worden gemaakt is in het huidige debat het antwoord doorgaans ontkennend. Maar wanneer de vraag gesteld wordt of het aanvaardbaar is mensen immuun te maken voor de *range* aan ziekten zoals we die heden ten dage kennen, zal deze vraag doorgaans niet ontkennend worden beantwoord. Ook niet wanneer een neveneffect van al die medische ingrepen die ons immuun maken voor al die ziekten, is of zou zijn dat we daardoor onsterfelijk worden.

En wanneer het geheugen niet toereikend zou zijn om alles te onthouden, zouden er dus meerdere persoonlijk-

heden in de loop van de tijd kunnen ontstaan. Criticasters zeggen dan dat persoonlijkheid C zich persoonlijkheid A niet meer zal herinneren. Harris brengt daar tegenin dat het nog maar de vraag is of het geheugen ontoereikende capaciteit zal hebben maar bovendien dat het argument van overbevolking hiermee zou komen te vervallen. In plaats van verschillende persoonlijkheden in verschillende lichamen, ontstaan er in deze visie meerdere persoonlijkheden in de loop van de tijd in hetzelfde lichaam. Vermenigvuldiging van zelden in hetzelfde lichaam is dermate ecologisch duurzaam, dat het wel eens de toekomstige voortplantingsvorm zou kunnen worden.

En met een simpele rekensom laat Soren Holm zien dat de zorgkosten drastisch dalen wanneer de levensverwachting zou stijgen van 80 naar 1.000 jaar. Harris pleit ervoor koudwatervrees van ons af te schudden en de wetenschappelijke zoektocht naar onsterfelijkheid te omarmen, zolang die zoektocht maar gepaard gaat aan ethische en sociale begeleiding opdat we opgewassen zijn tegen een wereld met parallelle bevolkingen van sterfelijken en onsterfelijken.

De tirannie van de meerderheid

Met een beroep op John Stuart Mill stelt Harris dat de vrijheid van reproductiekeuze niet betwist kan worden, aangezien er geen sprake van is dat zulk een vrijheid aan andersdenkenden schade zou berokkenen of hun vrijheden in zou perken. Iets simpelweg verbieden omdat de meerderheid dat zou ondersteunen, heeft niets met werkelijke vrijheid van doen, dan is er inderdaad slechts sprake van de tirannie van de meerderheid. Vrijheid impliceert tevens dat men de vrijheid heeft dingen te doen die anderen ongemakkelijk of verwerpelijk vinden. En, stelt Harris, wanneer we hebben vastgesteld dat de vrijheid van procreatie ons niet kan worden onthouden, dan betekent dat tevens dat de technieken om vorm en inhoud aan die vrijheid te geven evenmin verboden mogen worden. En er ligt een duidelijke juridische basis onder deze uitgangspunten, zoals Harris laat zien met citaten uit het werk van Antje Pedain en Ronald Dworkin.

Alleen inspanning geeft bevrediging?

In de voortreffelijke serie *De volmaakte mens* van **Bas Heijne** ► concentreerde de laatste aflevering *Wat is de mens* zich op een publieke discussie onder leiding van de Amerikaanse ethicus Michael J. Sandel. Een van de argumenten tegen verbeteringstechnieken uit het publiek was dat de waardering voor behaalde resultaten zal dalen wanneer chemische middelen of technische ingrepen capaciteiten en kwaliteiten sneller mogelijk maken. Ook Sandel onderschrijft dit argument. Harris gaat uitgebreid in op diens argumentaties. Zijn redentatie luidt als volgt: als ik nu een sterk atleet wordt door goede voeding gecombineerd met intensief trainen dan valt mij waardering ten deel. Wanneer ik in plaats van of naast die gezonde voeding chemische middelen inzet om de prestaties van mijn lichaam te kun-

nen verbeteren, waarom zou dan de waardering voor mijn prestaties vooral richting de leveranciers van mijn pillen moeten gaan? In het eerste geval immers gaat die waardering toch ook niet naar mijn groenteboer? Bovendien, stelt Harris, ook mét die chemische middelen zal intensieve training nog steeds noodzakelijk blijven.

Wanneer het mogelijk zou zijn om een lichaam ongekende prestaties te laten verrichten enkel door gebruik te maken van chemische middelen en dus zonder de noodzaak van intensieve training, dan zal de waardering voor zulke prestaties snel afnemen maar ook dan is er geen ethisch argument dat in deze discussie een rol speelt.

Gendersselectie

Geslacht, kleur van ogen of haren en andere trekken zijn óf belangrijk, óf onbelangrijk. Hoe het ook zij, in moreel opzicht zijn deze kenmerken van geen belang. Het is niet moreel beter een meisje te zijn dan een jongetje of andersom. Welnu, stelt Harris, als dat het geval is en als die trekken dus niet echt wezenlijk of belangrijk zijn, waarom zou je ze dan niet overlaten aan de keuze door de ouders? Maar zelfs in het geval ze wél belangrijk zouden zijn, zou dat dan niet reden te meer zijn om ze niet over te laten aan het toeval en ze juist wel over te laten aan keuze door de ouders?

De meest gehoorde bezwaren tegen gendersselectie zijn discriminatie en onbalans tussen mannen en vrouwen. Harris merkt in dit verband op dat in het geval de gendersselectie aan het toeval wordt overgelaten en de procreatie een resultante is van een huwelijk, eventuele vooroordelen en discriminatoire opvattingen evenzogoed kunnen optreden door de partnerkeuze. Zie het belang dat in vele culturen wordt gehecht aan mannelijk nageslacht, zie de onderworpen positie van vrouwen in evenzovele culturen.

Niets wijst erop, aldus Harris, dat gendersselectie toestaan aan ouderparen onmiddellijk zal leiden tot een onbalans. Bij die stelling zijn wel vraagtekens te plaatsen en de vraag is hoe een eventuele onbalans in een vrije keuze samenleving zou kunnen worden omgebogen, bijgestuurd.

Stof tot nadenken

Enhancing Evolution is een verzameling gedachtenexperimenten om te verkennen welke ethische en morele implicaties zich aandienen in de discussie over verbeteringstechnieken. Harris redeneert met een ijzeren consequentie. De enige vraag die hem in dit boek interesseert is of verbeteringstechnieken, waren zij technisch mogelijk en daarmee beschikbaar, moreel aanvaardbaar zijn of niet. Hij suggereert niet dat alles wat we kunnen bedenken ook daadwerkelijk mogelijk is en evenmin gaat hij voorbij aan mogelijke risico's of gevaren. Deze morele verkenningen zijn onvermijdelijk in de discussies over stamceltechnologie, genetic engineering en transhumanisme. Via de hieronder geplaatste links zijn video's van John Harris te bekijken, buitengewoon leerzaam en interessant.

<https://www.youtube.com/watch?v=SQSTRITPyHY>
<https://www.youtube.com/watch?v=uBqb71y22Rs>

Lachen: een sociale ontgroening

Jan Bontje

De titel van dit artikel ontleen ik aan het boekje *"Het lachen. Studie over de betekenis van het komische"* (1900, in de Nederlandse uitgave van Uitg. Querido, Amsterdam, 1920) van de Franse filosoof Henri Bergson (1869-1941). In mijn eigen interpretatie: net als bij ontgroening van studenten, wordt degene om wie we lachen of die belachelijk wordt gemaakt (wat nog iets anders is), zo te zeggen ontgroend. De betrokken persoon moet zich aanpassen aan de zeden en gewoonten van de sociale groep of de maatschappij, waartoe hij gaat behoren. Bij de studenten was (is?) dit: opgenomen worden in de wereld van de universiteit zoals die bepaalde groep studenten die ziet. Doorgetrokken naar de maatschappij zou je kunnen zeggen dat nieuwkomers met behulp van humor wordt getoond hoe onze samenleving in elkaar steekt en hoe zij zouden kunnen wennen aan, zich inpassen in, onze maatschappij. Zo bezien zijn de zogenoemde Mohammed-cartoons en de cartoons van Charlie Hebdo enz., een ontgroening voor moslims (mohammedanen zou een betere term zijn: ze aanbidden Mo als een soort van halfgod; hem mag je ook al niet bespotten).

Jan Bontje (Rotterdam 1947) is o.m. columnist en redacteur van De Vrijdenker.

Hoe versterder iemands geloof is, des te moeilijker kan hij humor accepteren. Het woord humor komt van een Grieks woord voor vocht of sap. De Oude Grieken meenden dat de lichaamssappen het menselijk temperament of stemming regelden. Hoewel de wetenschap over het menselijk lichaam inmiddels

ietsje verder is, zou je met deze metafoer dus kunnen zeggen dat door 'vocht' toe te voegen, de vastgelopen 'motor' van de moslim (maar je kunt net zo goed invullen fascist, communist, stalinist, Kerk, Geloof, enz.) weer kan gaan lopen. Echter, de humorist heeft en geeft terecht slechts garantie tot de deur van zijn atelier.

Er zijn verschillende soorten humor: van aardig tot zeer grof. Maar dat is mede een kwestie van smaak. En daarover kun je tot in het oneindige twisten...

Parijs, vrijdag 13 november 2015

*ze kwamen ogenschijnlijk
zomaar uit het niets
de bommen en de kogels*

*maar monsters die ooit baby's waren
hebben deze hel bedacht
en Parijs wakker geschud*

*het monstrum van IS
sloeg overmoedig om zich heen
het waant zich oppermachtig*

*maar Parijs, Frankrijk,
de bakermat van de Verlichting
zal hun holen blootleggen*

*door nu samen te werken,
door onze idealen hoog te houden
- vrijheid, gelijkheid, broederschap -*

*zal deze zwarte bladzijde
worden omsingeld
door het licht van de vrijheid*

*want dat licht kunnen ze niet doven
als we zorgen
dat we de vrijheid blijven koesteren*

Jan Bontje

Geachte redactie,

Naar aanleiding van het artikel van Bert Voorneveld in De Vrijdenker wil ik graag opmerken dat ik het ermee eens ben dat goede hulpverlening voor mensen met zelfmoordplannen erg belangrijk is. Ik ken een persoon die jarenlang geprobeerd heeft om doorverwezen te worden door de huisarts. De eerste huisarts wuifde alles weg, een andere wees haar de deur, uiteindelijk heeft het zeventien jaar geduurd voordat ze een goede psychiater kreeg, die haar ten slotte kon helpen met haar problemen. Volgens mij is deze problematiek vaak onderbelicht gebleven. Een pil van Drion is wel erg makkelijk, denk ik dan. Laat vooral deskundigen zich met deze zaken bemoeien.

Met vriendelijke groet,
Els van der Markt
Zoetermeer

Wat elke godgelovige zou moeten overdenken (8)

Een kritisch-rationele handreiking

Gerhard Elferink

21. Zielsverhuizing

1. Gedachten vormen is het combineren van in ons geheugen opgeslagen impressies, welke via onze zintuigen tot ons zijn gekomen (impressieve bestanden). Impressies kunnen zowel enkelvoudig als complex zijn.
2. De gedachten, welke altijd complex zijn, kunnen op hun beurt ook weer in het geheugen worden opgeslagen (expressieve bestanden), worden geuit (expressies) dan wel in daden omgezet.
3. Het is daarbij mogelijk dat bepaalde combinaties van impressieve en expressieve bestanden zo voor de hand liggen, dat zij zich buiten onze wil om aan ons opdringen, ons als het ware niet meer los laten.
4. Begrippen als geweten en intuïtie, zouden wel eens tot deze categorie van autonome gedachten kunnen behoren.
5. Het bewustzijn is het werkgeheugen van onze hersenen.
6. Wat sommigen wel de ziel of de geest noemen is in feite onze totale software, bestaande uit onder andere een permanent geheugen (instincten, karakter, driften, emoties) en een achtergrond geheugen (impressieve en expressieve bestanden).
7. Evenals welke andere software dan ook, kan ook onze software zich niet los van onze hardware, ons lichaam, openbaren. Los van dit levend organisme kan er van een ziel of geest, laat staan bewustwording, dan ook geen sprake zijn.
8. Slechts het overzetten van de totale geheugenbestanden, en wat dies meer zij, op een opslagmogelijkheid buiten het lichaam, gekoppeld aan de mogelijkheid tot bewustwording in het werkgeheugen van een computer, kan bewerkstelligen dat iemands ziel of geest zich ook buiten diens natuurlijke lichaam manifesteert.
9. Indachtig Descartes' gevleugelde uitspraak: 'Ik denk, dus ik ben', kan zo'n ziel of geest - zij het in een andere hardware, in een soort van elektronisch/mechanisch lichaam - voor onbepaalde tijd verder 'leven'.
10. Al is het nog maar de vraag in hoeverre een dergelijk soort 'leven' boven de natuurlijke dood te prefereren valt.

- broer of zus van mij, maar Ik! Dat zou dan wel een heel andere ik zijn geweest dan de ik van mijn bestaande ik-heid.
3. Wel zou ik dan, was ik een jongen, ook Gerhard heten (was immers de keuze van mijn ouders als het een jongetje werd) en als meisje misschien wel Gerda. Verder zag ik er uiterlijk anders uit dan nu, had een ander karakter, andere interesses, was misschien nog katholiek en moest niets hebben van die godloze vrijdenkers. Kortom, Ik zou een heel andere persoonlijkheid zijn. Maar hoe dan ook, Ik was wel de ik van die andere ik-heid!
4. Men kan bij 'ik' als het ware twee 'typen' onderscheiden, die door mij uit elkaar worden gehouden door de ene met een hoofdletter en de andere met een kleine letter te schrijven.
5. Als Ik dus zowel de ik van mijn bestaande ik-heid als die van een van mijn vele mogelijke broers en zussen had kunnen worden, is de logische volgende stap/vraag in dit gedachte-experiment: Had dat ook de ik van een willekeurige andere ik-heid kunnen zijn?
6. In mijn geval heeft het hele geboorteprocess uiteindelijk geresulteerd in mijn bestaande ik-heid en zolang Ik de ik van die ik-heid ben is er van een andere ik vanzelfsprekend geen sprake. Maar als die bestaande ik-heid niet meer bestaat?
7. Zoals Ik eensklaps de ik van de ik-heid Gerhard Elferink werd, is het niet ondenkbaar dat Ik weer eens de ik van een nieuwe ik-heid word, gezien de miljarden nieuwe ik-heden die dag in dag uit op onze planeet hun opwachting maken. Allemaal ikken van evenzovele ik-heden die voor korte of langere tijd deel uitmaken van de aardse fauna.
8. Dit alles heeft veel weg van een quantumtoestand. Daarbij zijn er ook vele mogelijkheden, maar zodra er een mogelijkheid is 'gekozen' zijn alle andere mogelijkheden weg. In werkelijkheid doet zich steeds maar één van al die mogelijke mogelijkheden voor. Evenals de koppeling van Ik aan de ik van mijn bestaande ik-heid uitsluit dat Ik ook de ik van een andere ik-heid kan zijn. Die 'kans' is er pas weer als mijn bestaande ik-heid niet meer bestaat.
9. Waarbij met klem moet worden gesteld dat zo'n eventuele ik van een andere ik-heid niets van doen heeft met de ik van mijn bestaande ik-heid. Die bestaat immers niet meer! Dit gedachte-experiment handelt nadrukkelijk niet over 'zielsverhuizing', over reïncarnatie van dezelfde persoon.
10. Wat niet wegneemt dat het gedachte-experiment wel een denken over 'wedergeboorte' omvat die weleens een redelijk alternatief zou kunnen vormen voor de verknochte goden eeuwige-leven-gelovigen in hun hunkering ná hun dood niet voor altijd verdwenen te zijn. Al zal het waarschijnlijk voor velen van deze zelfingenomenen onverteerbaar zijn en blijven dat zij als bestaande entiteit eenmalig zijn.

Gerhard Elferink (Twente, 1943) is voormalig farmaceut, thans o.a. bestuurslid van De Vrije Gedachte.

22. Gedachte-experiment

1. Bij de conceptie zijn er in de eerste plaats twee mogelijkheden. Het embryo wordt er een van het mannelijke dan wel vrouwelijke geslacht. Maar daarnaast is er een scala aan mogelijkheden hoe de vrucht genetisch nader in elkaar steekt en zich verder ontwikkelt. Dat je bent wie je bent is een lot uit een loterij met een zee aan loten. Je bent volstrekt uniek en bijgevolg eenmalig.
2. Om het op mijzelf te betrekken, ik had evenzogoed een van mijn vele mogelijke broers of zussen kunnen zijn, die op die bewuste dag werd geboren. Alleen was het dan geen

Sinterklaas als oefening in geloofsafval

Anton van Hooff (foto pag. 24)

‘Maar jij kent niet de zekerheid van het geloof,’ werpen mij godgelovigen soms met een verzaligde glimlach voor de voeten. ‘Jawel, hoor,’ kan ik naar waarheid antwoorden, ‘ik ben heel strikt rooms opgevoed en weet dus wat het is je over te geven aan de Goddelijke Waarheid en vooral aan de richtlijnen van alwetende kerkelijke gezagsdragers.’ Als het moeilijk werd, kreeg je als dooddoener: ‘Tja, dit is een mysterie.’

Anders dan menig ex-gristen kijk ik zonder verbittering terug op de tijd dat mij van alles werd wijsge-maakt. Die ‘Roomsche Jeugd’ heeft me begrip bezorgd voor religiositeit, zowel in het heden als het verleden. Inscripties in musea waarin Grieken en Romeinen de goden danken voor verleende gunsten – genezing, een veilige reis – herinneren me eraan dat ik wel eens mijn patroonheilige, Antonius van Padua, een kaars beloofde als ik een goed cijfer voor een lastig proefwerk zou halen. Telkens stond hij mij bij, nou ja, het vertrouwen op zijn hulp gaf mij zelfvertrouwen.

Zulke bekendheid met geloof is de overgrote meerderheid van de Nederlandse jeugd volkomen vreemd geworden. Maar gelukkig is daar nog Sinterklaas. Wim Aalten vindt dat het pedagogisch niet in de haak is om kinderen wat voor te liegen. Daarmee miskent hij de manier waarop kleuters de wereld beleven. Voor hen is er geen scherp verschil tussen werkelijkheid en mythe.

Twee ervaringen uit twee fasen van mijn leven bevestigen dat inzicht. In de jaren zeventig werd iedereen ‘krities’ over alles. Op de kleuterschool van mijn kinderen waren de oudervergaderingen talrijk en ze duurden eindeloos. Wat te doen met het Sintfeest? Enkele ouders verklaarden parmantig dat zij hun kinderen altijd niets dan de waarheid vertelden; Sinterklaas was dus taboe. Anderen, de meerderheid, accepteerden niet dat de Sint het kleuterhuis stilletjes voorbij zou gaan. Resultaat: een compromis. Een van de vaders verkleedde zich onder de ogen van de kinderen in de klas tot goedheiligman. Natuurlijk vergaten

de kleuters prompt wat er eigenlijk onder de tabberd zat. Dit was gewoon de enige ware Sint.

Iets dergelijks deed zich in 2012 voor toen de jongste telg van mijn tweede lichtung kinderen op de peuterspeelzaal zat. De leidster was bang dat de kinderen bang zouden worden van die indrukwekkende bisschop. Dus ook hier een verkleedpartij in het lokaal, met hetzelfde effect: een man werd pardoes mythe.

Schilderij van Gerard David:
Nicolaas van Myra 'strooit'.

Een paar jaar later komt het kind onherroepelijk tot ontkering. Hoe genieten kinderen ervan dat zij al weten dat Sinterklaas niet bestaat. Ze gniffelen over de jongere broertjes en zusjes die nog in de waan van het geloof verkeren. Zo maken ze tenminste één keer mee dat afvalligheid bevrijdt.

Volwassen geworden profiteren we van de rijke mogelijkheden die het Sinritueel biedt: het is een alibi om iemand te verrassen of de kans om via surprise en gedicht een ander speels de waarheid te zeggen. Op die manier ‘geloven’ de volwassenen nog in sinterklaas als symbool. De manieren waarop Nederlanders en Vlamingen

in de loop van het leven met de Sint omgaan laten ons herbeleven hoe in de oudheid mensen hun goden benaderden. Soms waren ze overtuigd dat de goden echt bestonden. Heel vaak vatten ze hen echter louter symbolisch op voor allerlei machten (liefde, oorlog, groei). En ten slotte was gods-vrees ook een handig instrument om bepaalde doelen te bereiken: staatslieden konden zo de wispelturige massa in het gareel houden. Deze machiavellistische benadering van religie heette ‘politieke theologie’ (*theologia politica*).

Om didactische redenen wil ik 5 december dus niet missen. In colleges en voordrachten gebruik ik Sint-Nicolaas om de relatie tussen mythe en rite duidelijk te maken. Het strooien is een heropvoering van een daad die aan de bisschop van Myra wordt toegeschreven. Hem was ter ore gekomen dat een man van zijn diocees zo berooid was dat hij zijn drie dochters geen bruidsschat kon verstrekken. Prostitutie leek de enige uitweg. Toen ging de nog-niet-Sint in de nacht hun huisje voorbij en gooide door een opening een zak geld naar binnen.

Omdat ritengevestigd heten te zijn in aloude tradities, worden handelingen en teksten gedachteloos gehandhaafd. Wie vraagt zich ooit af waarom hij sinterklaas als ‘kapoentje’ toezingt?¹ Veel ritens zijn trouwens vrij recent uitgevonden, maar ze hebben het aureool van eeuwigheid. Sinds een negentiende-eeuwse onderwijzer in zijn liedjesboek ‘Zie ginds komt de stoomboot’ opnam, moet de Sint met dit toen moderne vaartuig arriveren.

Zo is Sinterklaas rijke leerstof. En in de ontwikkeling van een kind tot mens zorgt het tenminste één keer voor de heerlijke ervaring van afvalligheid.

¹ Het ligt niet voor de hand dat men de goedheiligman als gecasteerde haan aanduidt. ‘Kapoentje’ is/was in het Zuid-Nederlands een lieve aanduiding voor ‘schavuit’.

Open brief aan moslims

Floris van den Berg (foto pag. 4)

Deze brief werd niet geplaatst door Trouw en andere dagbladen.

Beste medemensen,

Allah is niet groot, Allah doodt. Uit A naam van Allah en geïnspireerd door de Koran en de Hadith zijn er mensen (mannen doorgaans) die dood en verderf zaaien. De overgrote meerderheid van moslims zijn, hopelijk, vredelievende burgers die met afgrijzen kijken naar de terroristische aanslagen gepleegd door moslims en het grove geweld van IS. Ik schrijf u deze open brief omdat u de Islam reeds met een korreltje zout neemt. Immers, als u de Koran wel letterlijk zou nemen, dan zou u het terrorisme juist toejuichen. De slachtoffers zijn ongelovigen en de Koran laat in niet mis te verstane woorden en in talrijke herhalingen weten wat er met ongelovigen moet gebeuren: dood. U als liberale moslim weet dat alle mensen gelijk zijn en behoren te zijn. Dat mannen en vrouwen gelijk zijn. Dat iedereen recht heeft op de vrijheid van expressie, inclusief homoseksualiteit en het recht om cartoons te maken, zelfs al u deze niet mooi vindt.

Ik schrijf u omdat ik denk dat het u misschien nooit rechtstreeks is gezegd: Allah bestaat niet. Ja, dat druist in tegen uw meest fundamentele opvattingen. U bent echter al atheïst: u gelooft niet in Zeus, Thor, Vishnu, en al die goden die ooit door mensen verzonnen zijn. De voornaamste reden dat u moslim bent, is dat uw ouders moslim zijn of waren. Als uw ouders hindoe waren geweest, dan was u hindoe geweest. Er zijn tal van boeken die claimen heilige boeken te zijn en de waarheid in pacht te hebben. Geen van die boeken kan de toets der rede doorstaan. U bent in uw jeugd blootgesteld aan religieuze indoctrinatie waardoor u wellicht moeite heeft om zelfstandig en kritisch over dit onderwerp na te denken. Ik ben van mening dat dit een tekortkoming is van het onderwijsstelsel. Wie na het doorlopen hebben van enig onderwijs nog steeds in een god gelooft, toont daarmee de inadequaatheid van het onderwijs aan om kritisch denken bij te brengen.

U kunt er zelf weinig aan doen dat u moslim bent geworden. Waar u wel wat aan kunt doen is de vraag of u moslim wilt blijven. Waarom zou u willen blijven geloven in het sprookje van Allah waarvoor geen greintje bewijs is? Waarvoor

zou u een religie willen aanhangen en belijden waarvan de geschriften zo fundamenteel in conflict zijn met de vrijheid van het individu en de rechten van de mens? Als u, zoals u beweert, het niet eens bent met de ideologie van IS en moslimfundamentalisten, waarom hangt u dan toch deze religie aan? De teksten van de Koran en de Hadith geven de terroristen en fundamentalisten een rechtvaardigingsgrond. Zoals kinderen er achter komen dat Sinterklaas niet bestaat, zo is het ook tijd voor u, als gelovige moslim, om het geloof vaarwel te zeggen en mentaal volwassen te worden.

Atheïsme is een A vorm van mentale volwassenheid. Mensenrechten respecteren de vrijheid van het individu. Humanisme is de ideologie die atheïsme en mensenrechten respecteert. Om u dit rechtstreeks te zeggen wordt wellicht opgevat als respectloos. Ik heb zeer veel respect voor individuen. Ik heb respect voor uw vermogen kritisch te denken. Ik denk alleen dat u een steuntje in de rug nodig heeft om de zotternij van uw opvattingen en de daarbij horende rituelen in te zien. Begrijp mij goed: in een liberale democratie mag iedereen zijn of haar geloof hebben en uitoefenen, binnen de grenzen van de wet, maar het staat iedereen ook vrij om dat geloof te bekritisieren. Dat is wat ik doe. Het is zoals een arts respect heeft voor de patiënt; niet voor de ziekte.

Het wordt tijd dat u de waarheid onder H ogen durft te zien en afscheid durft te nemen van een ideologie die wereldwijd onnodig ellende veroorzaakt en bovendien onwaar is. Ik nodig u uit om uzelf te bevrijden van de kluisters van de rede en de sprong naar de vrijheid te maken. In onze open samenleving wordt niemand - hopelijk - gedwongen in een religie. Durf gebruik te maken van de vrijheid die er in de vrije wereld is.

Laten we samen werken aan een vreedzame L wereld met minder leed en meer geluk en laat illusies zijn voor wat ze zijn.

Vincent Stolk, *Tussen autonomie en humaniteit*

Dik Kruithof

In 'Tussen autonomie en humaniteit' gaat Vincent Stolk de geschiedenis na van levensbeschouwelijk humanisme in relatie tot opvoeding en onderwijs tussen 1850 en 1970.

Naast een algemene inleiding bestaat het boek uit drie deelstudies die aan een bepaalde tijd zijn gebonden: De Dageraad en de natuurlijke opvoeding uit de periode 1855-1867, Vrijdenkers, oorlog en de opvoeding voor een betere wereld (1912-1922) en Humanisten en levensbeschouwelijke vorming (1945-1970). Het sluit af met een samenvatting van de drie perioden en conclusies.

In zijn onderzoek naar het gebruik van het woord 'humanisme' is een van de conclusies dat het in de tijd van de Dageraad een veel gebruikt woord was voor het aanduiden van een ondogmatisch christendom, na de eerste wereldoorlog de betekenis kreeg van een ongodsdienstige levensbeschouwing tegenover het christendom en na de oorlog de lading heeft gekregen van een ongodsdienstige levensbeschouwing, meer naast het christendom.

Opmerkelijk is dat in de middelste periode het woord zelf door de betrokkenen veel minder gebruikt werd.

In de eerste periode speelt de totstandkoming van de nieuwe schoolwet van 1857: "Het schoolonderwijs wordt onder het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hun opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden". De wet gaf ook een uitbreiding van het verplichte lesprogramma met de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en zingen. Het aantal kinderen per klas werd gesteld op 70 (!). Er was veel discussie over het doel van het onderwijs:

was het de bedoeling om mensen klaar te stomen voor de arbeidsmarkt (het uitbreiden van het vakkenpakket was daar wel een gevolg van) of ging het er om betere mensen voor de gemeenschap te maken? Bij de Dageraad-denkers lag op dat laatste de nadruk, getuige de slotregels van dit deel: Zoals vooral vrijdenkers duidelijk stelden, zou het kind door trouw te blijven aan zijn natuurlijke gesteldheid zich ontpoppen als een harmonisch gevormd individu. Zo zou door het onderwijs de humaniteit worden verwezenlijkt.

In de tweede periode was inmiddels de leerplicht ingevoerd (in 1901) en was Nederland neutraal gebleven in de Eerste Wereldoorlog. Opvoeden werd beschouwd als een normatieve bezigheid. Verstrengeling van levensbeschouwing en pedagogiek is een kenmerk van deze tijd. Vanuit onze neutraliteit had de pedagogiek de vrede voor ogen. 'Reformpedagogiek' (Montessori als belangrijkste voorbeeld) was belangrijk maar voor de meeste vrijdenkers te burgerlijk. De schoolwet van 1917 kwam te vroeg om een omslag in het onderwijs van luisterschool naar doe-school te bewerkstelligen. Na de oorlog kwam er meer idealisme in de onderwijsbenadering maar vooral de Jeugdbeweging werd ook gezien als een goed

tegenwicht voor de 'verwildering' die na de oorlog werd waargenomen. Over het algemeen waren de invloed en de bijdrage van de vrijdenkers beperkt.

De belangrijkste conclusie uit de derde periode is dat het Humanistisch Verbond erin geslaagd is om de identiteit van het openbaar onderwijs in een voor de humanisten gunstige richting te ontwikkelen. Het humanistisch vormingsonderwijs in het basisonderwijs is hiervan een concreet voorbeeld.

Voor zijn boek heeft **Stolk** vooral de discussies in vaktijdschriften als bron gebruikt.

Het is een goed leesbaar boek geworden, speciaal lijkt mij voor onderwijsliefhebbers.

Hij is er in elk geval cum laude mee afgestudeerd.

Dik Kruithof (Markelo, 1947) is secretaris van De Vrije Gedachte

Vincent Stolk, *Tussen autonomie en humaniteit*. HHC en de Papieren Tijger, ISBN 978 90 6728 312 0. Voor leden van De Vrije Gedachte is de prijs bij het Humanistisch Historisch Centrum € 20,- excl. porto. Voor de bestelwijze zie <http://www.uvh.nl/hhc/over-hhc/webwinkel-reeks-humanistisch-erfgoed>. Of bel 030-2390164.

Venetië

Dik Kruithof (foto pag. 26)

Venetië is een prachtige oude stad. Honderden jaren lang was de stad heel rijk en dat heeft geresulteerd in tientallen kerken met veel middeleeuwse kunst vooral gebaseerd op bijbelse verhalen. Dit jaar werd voor de 56^e maal de Biennale gehouden, de grootste manifestatie van moderne kunst in Europa. Speciaal voor De Vrijdenker heb ik dit jaar gekeken met extra aandacht voor de vraag in hoeverre de moderne kunst en godsdienst elkaar nog (zichtbaar) beïnvloeden. Mijn indruk is dat de vroeger zo overheersende inspiratie (of was het meer de opdrachtgever?) weinig meer voorkomt. Het andere uiterste, het bewust afstand nemen van of zich afzetten tegen Kerk en geloof komt ongeveer even weinig voor. Het lijken twee apart bestaande werelden te zijn geworden.

Maar niet altijd en overal: The Recycle Group maakt een installatie in de zevende-eeuwse Sant'Antonin kerk onder de titel Conversion waarin de bekering wordt verbeeld naar een nieuw geloof in nieuwe technologie. Met het facebook-symbool op de plaats van de preekstoel en andere symbolen van nieuwe technologie verwerkt in oude vormen werd het een moderne kerk voor het wereldwijde web: "CONVERSION (Bekering) geeft uiting aan de stelling dat er een parallel is tussen de christelijke verlichting en de digitale technologische revolutie waar heilige kennis die vroeger in de hemelen thuis was nu gelocaliseerd is in de virtuele ruimte van The Cloud." [De cloud (wolk) staat voor een netwerk dat met al de computers die erop aangesloten zijn een soort 'wolk van computers' vormt, waarbij de eindgebruiker niet weet op hoeveel of welke computer(s) zijn data staan en zijn software draait. - Red.]

Overigens een mooi voorbeeld van hoe internationaal de kunst geworden is: twee Russische kunstenaars, gesteund door Russische en Franse instellingen met een Engelse organisator.

En in de Arsenale was in de hele grote tentoonstelling met tientallen kunstenaars onder de vijftig kleine schilderijtjes van de in Berlijn werkende Nigeriaan Karo Akpokiere de volgende bekentenis te vinden:

ENIGE INFORMATIE OVER "CONVERSION", ONTLEEND AAN DE WEBSITE

Het Museum voor Moderne Kunst van Moskou, La Fabrique Barbot et Fournier, Frankrijk en de Triumph Gallery presenteren een expositie van de Recycle Group (Andrey Blokhin and Georgy Kuznetsov), dit als een evenement dat samenvalt met de 56ste Internationale Biennale van Venetië. De gehele aan de locatie gebonden installatie "Bekering" wordt ingericht in de Sant'Antonin kerk, gegrondvest in de zevende eeuw.

Het project sluit aan bij het leven van de moderne mens in de tijd van het internet en nieuwe technische snuffjes. Het vergelijkt de mondialisering van informatienetwerken met de bekering tot een soort nieuwe 'religie' waarin het totaal aan informatie, beschikbaar in de virtuele ruimte, een nieuw opperwezen is.

De expositie omvat onder meer beelden en reliëfs, waarin de figuren van 'neo-apostelen' optreden als de dragers van een nieuwe heilige kennis in de vorm van de stroom van virtuele informatie. De imposante structuur staat in de traditionele positie van het kerkaltaar met in het midden een reusachtig Facebook 'kruis'. Er zijn ook 'houtsplinters' van de Ark van Noach, met daarin herkenbare icoontjes uit smartphoneschermen.

De beelden en reliëfs roepen het beeld op van oeroude monumenten, getekend door de tand

des tijds, als voortbrengselen van een verloren gegane en vergeten beschaving.

De vormen en samengestelde objecten van het project zijn beïnvloed door de traditionele christelijke uitbeeldingen maar dan met hedendaagse motieven zoals de *infographics* van moderne snuffjes en app logo's. Zo staan er masten voor mobiele telefonie tussen de figuren van 'heiligen'. De curator James Putnam spreekt van een "sophisticated provocation".

Zie de achterkant van de cover voor een grotere overzichtsfoto.

Het argument uit ervaring

René van Elst (foto pag. 12)

Inleiding

In nummer 2015-08 heb ik het boek *En dus bestaat god* van Rutten & De Ridder (R&R) besproken; in een tweede stuk ben ik ingegaan op één van de door hen behandelde argumenten voor het bestaan van God, namelijk het ontologisch argument van Anselmus van Canterbury. Jan Willem Nienhuys wees mij erop, dat daarover een artikel van hem in nr. 2014-04 heeft gestaan. En inderdaad, een prima artikel, gepubliceerd net vóór mijn betrokkenheid bij de productie van ons blad en, hoewel door mij gezien bij het doornemen van eerdere nummers, tot mijn spijt aan mijn geheugen ontsnapt. Het is niet verwonderlijk dat onze conclusies sterk op elkaar lijken, ook al gaat zijn behandeling wat meer op de wiskundige toer. Ik hoop dat u zich als lezer niet gestoten heeft aan deze onbedoelde herhaling van zetten.

Een ander door R&R aangevoerd argument, dat om een kritische beschouwing vraagt, is het argument uit ervaring. Bekritisieren daarvan is heel andere koek dan fileren van een stukje tekst, zoals dat van Anselmus. Het ervaringsargument klampt zich vast aan talloze ervaringen van religieuze aard die door gelovigen gemeld zijn en worden. En wie zijn wij om tegen te spreken wat iemand zegt zelf te hebben ervaren? Niet alleen zien velen in zulke ervaringen een bevestiging van hun geloof, het geloof – ik zal in dit artikel vrijwel uitsluitend spreken over het christelijk geloof – *berust* ook in hoge mate op ervaringen of op teksten waarin ervaringen zijn vermeld. Verschijningen, visioenen, vormen van communicatie of confrontatie met God of engelen, er zijn voorbeelden te over in de Bijbel en de heiligenlevens. Als er een boodschap in een ervaring zit, spreken gelovigen graag van een openbaring en de melding daarvan heet al gauw een getuigenis; zij gaan er primair van uit dat zulke ervaringen voortvloeien uit het werken van de hogere machten waarin zij geloven.

Ik heb teruggevonden dat Frans Bijlsma in nr. 2014-06 één van zijn laatste artikelen aan het ervaringsargument heeft gewijd. Hij gaf daarin een aantal (sociaal-) psychologische / psychiatrische / evolutionaire verklaringen voor religiositeit en religieuze ervaringen. Ben Warner heeft in nr. 2014-03 kort aandacht aan dit onderwerp besteed; hij schreef hierover (pag. 24): *'Als mensen ervaringen hebben die zij aan God toewijzen, dan is dit zo binnen hun denkwereld en interpretatie en valt die uitleg niet te bestrijden. Dit hoeft ook niet, het is hun innerlijke, particuliere belevingswereld. Als zodanig vormen die ervaringen geen extern, van de persoon ontdaan, bewijs.'*

Eigenlijk is met de woorden van Ben Warner in grote lijnen alles over dit onderwerp gezegd wat er redelijkerwijs over te zeggen valt, maar R&R verbinden aan het bestaan van wat zij religieuze ervaringen noemen wel degelijk een conclusie betreffende het bestaan van God. In dit stuk wil ik daarom ingaan op wat hen daartoe 'bezielt' en wat er tegen in te brengen is.

God zien

Ik vat het laatste hoofdstuk, getiteld 'God zien', geschreven door Jeroen de Ridder, eerst kort samen. Uiteraard kan deze compressie van bijna 20 boekpagina's tot ca. $\frac{3}{4}$ Vrijdenkerpagina niet aan alle finesses recht doen.

Religieuze ervaringen, ook van niet spectaculaire aard, zoals de gedachte dat een universum niet zomaar uit het niets kan voortkomen, komen veel voor. Veel mensen hebben wel eens zo'n ervaring gehad en men kan niet beweren dat die allemaal te goedgegelovig zijn of aan waandenkbeelden lijden. Maar kun je zulke ervaringen vertrouwen? Je kunt uit het bestaan van godservaringen niet direct afleiden dat God bestaat. Hoe gaan we in het algemeen om met ervaringen? Er zijn diverse kennisbronnen: zintuiglijke ervaringen, geheugen, redeneervermogen, introspectie, getuigenissen van anderen (wij leren en vernemen veel van anderen en controleren in de verste verte niet alles wat zij ons vertellen), a priori intuïties. Zelf denk ik (De Ridder) ook dat wij een moreel kenvermogen hebben en misschien ook een religieus kenvermogen. De overtuigingen, die we met die kenvermogens vormen, zijn rationeel gezien in orde, want als je voor alles een bewijs wilt hebben, kom je nergens. Er is zelfs geen bewijs dat zintuiglijke waarneming *als geheel* betrouwbaar is; argumenten daarvoor komen steeds op cirkelredeneringen uit. De goede werking van zintuiglijke waarneming wordt alleen bevestigd door verdere waarnemingen. Dus mogen we zo'n waarneming vertrouwen, ook zonder niet-circulair argument voor de betrouwbaarheid ervan; dat geldt net zo voor onze andere kenvermogens. Als iets zo lijkt te zijn ben je gerechtvaardigd om te geloven dat het zo is, tenzij je speciale redenen hebt om te denken dat schijn in dit geval bedriegt. Dus moeten we ook religieuze ervaringen in eerste instantie serieus nemen, maar dan is de vraag of er in tweede instantie speciale redenen zijn om er niet op te vertrouwen.

Enkele niet overtuigende bedenkingen (van ondergeschikt belang) zijn dat religieuze ervaring te uitzonderlijk en/of te schimmig en vaag zou zijn om te vertrouwen en dat wij mensen te beperkt zijn om God in zijn onbegrensdheid te ervaren. En hoe weet je of wat je ervaart wel God is? Een antwoord daarop is dat veel mensen hebben verteld dat God zelf heeft gecommuniceerd dat hij het was.

Een dieper gravend bezwaar is dat religieuze ervaringen elkaar tegenspreken, als je kijkt naar de verschillende godsdiensten die bestaan en hebben bestaan. Ze kunnen toch niet allemaal waar zijn? Ondanks alle verschillen hebben ze ook een gemeenschappelijke kern: ze wijzen er op dat er meer tussen hemel en aarde is dan wat we met onze zintuigen ervaren. Dat is nog geen argument voor theïsme, maar wel een argument tegen atheïsme, dat zegt dat er niets méér is dan de natuurlijke werkelijkheid. Daar komt bij dat religieuze ervaringen betrekking hebben op iets moeilijk grijpbaars en mensen plegen hun ervaringen te interpreteren vanuit datgene waarmee ze vertrouwd zijn. Logisch dat er allerlei verschillende interpretaties zijn. Blijft de vraag

waarom God niet ervoor zorgt dat alle mensen hem op dezelfde manier ervaren; dat is iets voor een boek dat ingaat op argumenten tégen het bestaan van God.

Een ander bezwaar is dat religieuze ervaringen niet op een welomschreven manier op te roepen zijn (al hebben de verschillende godsdiensten daar wel recepten voor) en niet te controleren zijn. Maar moet dat wel? Introspectie is ook niet controleerbaar maar daarom nog niet onbetrouwbaar. Niet elk kenvermogen is even controleerbaar; daar komt bij dat religieuze ervaringen uitzonderlijk zijn en moeilijk te omschrijven zijn.

Een volgend bezwaar is dat religieuze ervaringen wetenschappelijk verklaard zouden kunnen worden door natuurlijke factoren (zoek op Google maar eens naar 'neurotheologie'). Maar uit informatie over hersenactiviteit kun je geen conclusies trekken over het al dan niet bestaan van wat mensen menen te ervaren. Stel dat religieuze ervaringen inderdaad helemaal op natuurlijke processen terug te voeren zouden zijn, is er dan geen echte ervaring van God? God zou juist via natuurlijke oorzaken (bijv. de aanblik van majestueus natuurschoon) kunnen werken of hij kan verderop in de keten van oorzaak en gevolg een plek hebben, als indirecte oorzaak. Je zou kunnen stellen dat God niet echt contact met onze geest maakt als de ervaring helemaal voortkomt uit natuurlijke factoren. Maar er is niet maar één manier waarop een object in een causale keten moet zitten om ervaren te worden. Wie volhoudt dat er geen echte ervaringen van God bestaan, kan niets zeggen over hoe God in de causale keten zou moeten zitten die tot de ervaring leidt.

De conclusie is dat mensen recht en reden hebben om te vertrouwen op hun godservaringen, althans ervaringen van een hogere werkelijkheid. Heel veel mensen hebben God ervaren, dus moet hij wel bestaan.

Opmerkingen

Tot zover de samenvatting. Wat wordt bedoeld met een ervaring en wanneer kan een ervaring als religieus beschouwd worden? Het gaat De Ridder om het ervaren van God, bijvoorbeeld als liefde die de mens zelf overstijgt of als zich gedragen weten door een diepere laag van het bestaan of als een besef dat er meer is *than meets the eye*. Hij noemt ook het onder de indruk raken van Gods grootheid bij het zien van een majestueus landschap. Zelfs als God zou bestaan kan ik dit allemaal niet als 'ervaren van God' beschouwen. Als het bijvoorbeeld door iemand heen gaat hoe groot God is, brengt hij slechts zijn emotie in verband met iets uit zijn levensovertuiging. Meestal gaat het om diepe emoties die door de gelovigen worden verklaard als werking van God. Bekend is het voorbeeld van mensen die in religieuze massabijeenkomsten, zoals in Amerika, worden opgezweept en dan hun eigen vervoering aanzien voor het over hen komen van de *Holy Spirit*. Het besef dat er meer is *than meets the eye* vindt men ook bij 'ietsisten', zegt De Ridder; het is voor mij zeer de vraag of men dat een *besef* kan noemen; een godservaring is het in ieder geval niet. De ietsist zegt alleen maar dat 'er wel iets moet zijn' omdat er nou eenmaal zo veel mensen zijn die dat in allerlei vormen geloven en misschien omdat hij of zij niet als een atheïst wil overkomen.

Opmerkelijk is dat De Ridder niet alleen zwijgt over

De evangelist Johannes heeft een visioen op het eiland Patmos; schilderij van Jeroen Bosch

mogelijke eigen godservaringen maar ook over allerlei beweerde ervaringen van minder abstracte aard. De profeten uit de Bijbel hielden het volk nogal eens voor dat zij in dromen opdrachten van God hadden gekregen.

Een meisje uit Lourdes zag Maria verschijnen in een grot (is dat nu wel of niet een godservaring?); Paulus zag Jezus in een visioen; Keizer Constantijn zag een kruis met een veelbelovende tekst erbij – ga zo maar door. De Ridder meest 'spectaculaire' voorbeeld betreft echter een Franse monnik Laurentius die het had over het 'onuitsprekelijk fijn' zijn van een 'toestand van in de boezem van God zijn'. Godsdienstwaanzin? Wel nee...

Gelovend in God en godservaringen *moet* De Ridder er wel van uitgaan dat mensen daarvoor een soort zintuig hebben, het 'religieus kenvermogen'. Hij zegt eerst wel 'misschien', maar in de rest van het verhaal beluister ik geen twijfel. Hij geeft dat kenvermogen een gelijkwaardige plaats in een rijtje kenvermogens met de zintuiglijke waarneming voorop. Die kenvermogens zijn bepaald niet allemaal met elkaar vergelijkbaar, maar daar ga ik nu aan voorbij. Van de zintuiglijke waarneming legt hij uit dat wij daarop mogen vertrouwen – daar kan ik mij in vinden. Maar vervolgens verklaart hij dat ook van toepassing op de andere kenvermogens, waarbij het hem natuurlijk vooral om dat religieus kenvermogen gaat. Veel te kort door de bocht... In de regel vertrouwen we op onze kennisbronnen, maar niet zonder meer. We nemen ervaringen of informatie voor waar aan omdat wij ze aannemelijk vinden binnen het raamwerk van ons wereldbeeld en ons redeneervermogen. Dat wereldbeeld is van essentieel belang: als een gelovige 'God ziet' dan past dat in zijn wereldbeeld en zal hij eerder geneigd zijn om die ervaring te vertrouwen, dan een ongelovige die, bijvoorbeeld in een droom, een god-achtige verschijning ziet. Het vertrouwen van de gelovige betekent dat hij de ervaring als wáár beschouwt en daarmee de waarheid van zijn geloof bevestigd ziet; de ongelovige kent aan zijn gedroomde godheid niet meer waarheid toe dan wanneer Smaug¹ in zijn droom verschijnt.

De Ridder maakt merkwaardigerwijze geen onderscheid tussen vertrouwen op eigen kenvermogen enerzijds en vertrouwen op wat een ander beweert te hebben ervaren anderzijds. Je komt wel eens uitspraken tegen over wat het markantste verschil is tussen mens en dier; welnu, ik weet er ook één: de mens kan fantaseren en liegen en het dier niet. Als iemand vertrouwt op zijn eigen 'kennisbron' dan 1 Vliegende, vuurspuwende en sprekende draak uit *The Hobbit* van Tolkien.

zijn de woorden van Ben Warner van toepassing, maar iets anders is wat wij van andermans ervaringen (moeten) denken. Als ik zeg Smaug te hebben gezien, wil dat niet zeggen dat Smaug bestaat, of ik nu volkomen oprecht meen dat ik hem heb gezien dan wel of ik maar wat verzin. Iemand kan met religieuze verzinsels komen uit 'gekte' of om aandacht te trekken of om in het gevele te komen of om anderen te overtuigen van zijn gelovigheid of omdat hij vindt dat elk middel het doel heiligt dat anderen, liefst in zo groot mogelijke getale, tot geloven worden gebracht. Naast oprecht gemelde (vermeende) ervaringen zijn er dus beweerde ervaringen. Het zou mij niet verbazen als dat het grootste aantal is en ik beweer dat veel van die beweringen hun grond vinden in psychische toestanden en nog veel meer in sociale omstandigheden. Mensen zeggen dingen die van hen verwacht worden of waarmee ze hun positie willen versterken.

Dat religieuze ervaringen over de hele wereld elkaar tegenspreken is een serieus bezwaar, maar door De Ridder wordt het wegverklaard. Volgens hem zijn het allemaal verschillende interpretaties van ervaringen van iets hogers. Dat kan voor hem, als christen, alleen maar God zijn. De interpretaties die worden gegeven door niet-christenen zijn natuurlijk verkeerde interpretaties. Hij zegt dat niet letterlijk zo, maar dat is de enige conclusie die hij als theïst uit zijn eigen verhaal kan trekken.

Dat religieuze ervaringen niet te controleren zijn is een 'waarheid als een koe'. Ze kunnen niet dienen als bewijs in wetenschappelijke zin. Maar betrouwbaarheid vereist volgens De Ridder niet per se controleerbaarheid; hij verwijst wat dit betreft naar het kenvermogen introspectie. Het ligt voor de hand dat De Ridder de eis van controleerbaarheid niet nodig vindt; die zou zijn eindconclusie – die niet uit onderzoek maar voorspelbaar uit zijn levensovertuiging

voortvloeit – ondergraven. Het is waar dat wij in het dagelijks leven niet van elke informatie verlangen dat die controleerbaar is, maar bij het beweerde bestaan van God gaat het niet om een huis-, tuin en keukenfeitje maar om iets dat in principe van fundamenteel belang is voor ons bestaan. De Ridder heeft er geen moeite mee de controleerbaarheid weg te wuiven omdat het bestaan van God voor hem al vast staat. Dat God zelf aan mensen zou vertellen 'dat hij het is'; daar heeft De Ridder helemaal geen moeite mee!

Als religieuze ervaringen geheel te verklaren zouden zijn door natuurlijke factoren (zoals uiteengezet door Frans Bijlsma in zijn artikel) zou De Ridder zijn eindconclusie niet kunnen trekken. Hij ziet een uitweg (die is er altijd als je ervan uitgaat dat God alles kan): God zou kunnen werken via die natuurlijke factoren. Hij heeft gelijk dat als godservaringen niet betrouwbaar geacht moeten worden, dat op zich niet betekent dat God niet bestaat.

Een belangrijke vraag bij dit alles is of je gelooft in zaken als:

- dat iemand iets kan ervaren buiten zijn zintuigen om,
- dat – meer concreet – iemand kennis kan verwerven over zaken als bijvoorbeeld morele principes, zonder dat die hem via de zintuigen bereikt als informatie,
- dat iemand een onstoffelijke geest (ziel) heeft die kan communiceren met andere onstoffelijke geesten.

De basis voor het hele geloof, ook in God, is het geloof in onstoffelijke geesten; God is immers de oppergeest.

Wie geen grond ziet voor dat geloof, zal er geen moeite mee hebben het hele verhaal van De Ridder, dat getuigt van een ongerechtvaardigd vertrouwen in godservaringen, te verwerpen.

Het motief voor de aanslagen in Parijs; een analyse

Leon Korteweg - 17 november 2015

Zodra ik op de hoogte was van de aanslagen in Parijs op 13 november, heb ik me zo veel mogelijk afgekeerd van het leed. Ik wilde de bloedige beelden, angstaanjagende geluiden en persoonlijke verhalen niet meeleven. In plaats daarvan wilde ik meteen de oorzaak weten, waarvan ik zou willen dat die wordt weggenomen, zodat dit in de toekomst niet meer zou gebeuren.

O.a. Breviviks aanslag in 2011 toonde aan dat je niet te snel de *usual suspect* moet aanwijzen, maar zoals te vermoeden was, wees alles al heel snel op jihadisme, met name de stijl van zelfmoordbommen en de kreten 'Allahu akbar' en 'Wij doen dit voor Syrië'. Met flink wat cynisme – wat ik achteraf gezien niet had moeten doen,[1] zeker niet terwijl de aanslagen nog gaande waren – stelde ik op Facebook 'I'm gonna guess the latest Paris attacks *might* just have something to do with Islam'. Ik wist namelijk bij voorbaat dat vertegenwoordigers van moslimraden, individuele moslims en uiteraard ook allerlei niet-islamitische westerse politici, zo gauw ze konden, zouden laten weten

dat het geweld 'NIETS met de islam te maken' zou hebben, want 'de ware islam is een vreedzame religie'.

Dat zie ik als één van de schadelijkste leugens, of ten minste gigantische misvattingen, in onze huidige samenleving: het ontkennen van het overduidelijke gevaar dat uitgaat van islamisten die Koran en Hadith wel degelijk serieus nemen, wat ze bewijzen door er regelmatig uit te citeren om al hun streven en handelen te rechtvaardigen en daar dan ook daadwerkelijk gevolg aan te geven, hetzij via de politiek of het recht, hetzij met geweld. Het gebruikelijke riedeltje dat je vooral uit de linkerhoek hoort is dat het *eigenlijk* komt door racisme/discriminatie van minderheden, sociale ongelijkheid, laagopgeleidheid,

Leon Korteweg (1990) studeerde geschiedenis in Nijmegen, is bestuurslid van De Vrije Gedachte en teamleider bij Guerrilla Skepticism op Wikipedia (GSOW).

westers imperialisme enz., eventueel aangevuld met het walgelijke idee dat de slachtoffers het verdiend hadden, het excuus dat de daders ‘gewoon gek in hun kop’ of ‘geen echte moslims’ waren, ‘niet *mijn islam*’ vertegenwoordigen en/of religie slechts als ‘dekmantel’ diende, gaat er bij mij niet in. Hoewel sommige daarvan, wellicht een combinatie, kunnen bijdragen aan iemands besluit om zelfmoordterrorist te worden, is het religieuze motief een essentiële, noodzakelijke voorwaarde. Tegelijk moet ik waken voor simplistische reductionistische verklaringen waar extreem-rechts van zal smullen, waarbij de islam de enige factor zou zijn; dat kan niet, anders zou elke moslim zelfmoordterrorist worden en we hebben duidelijk te maken met een marginaal percentage. Het probleem is echter dat 23% van de wereldbevolking de islam aanhangt, dus dat zijn in absolute aantallen toch nog duizenden mensen – vooral jonge mannen – die er gevoelig voor zijn en soms tot daden overgaan.

Wat kunnen we zeggen over de ca. 9 daders[2] van Parijs? Ik zal me vrijwel beperken tot de officiële mededeling (communiqué) die Islamitische Staat op 14 november publiceerde, waarmee het in propagandastijl de aanslagen opeiste. Waleed Aly, de soennitische presentator van de Australische talkshow *The Project*, stelde in een op het internet te bekijken video de terechte vraag in hoeverre IS zelf betrokken was bij het opdrachtgeven, voorbereiden, financieren en uitvoeren van de aanslagen, of dat het vooral slechts opportunistisch de aanslagen claimt. De daders van een zelfmoordaanslag kunnen dat natuurlijk ironisch genoeg niet meer bevestigen of ontkennen, dus iedere terreurgroep kan roepen dat zij het hebben gedaan, vooral als de daders niet vóór of tijdens hun aanslag in geschrifte of verbaal hun motief en/of affiliatie laten weten (tallose zelfmoordaanslagen in de Syrische Burgeroorlog, zoals die waarbij Assads zwager omkwam, worden door meerdere groepen opgeëist, ergens wel sneu). Bij de aanslag op *Charlie Hebdo* in januari riep één van de gebroeders Kouachi dat zij van Al Qaida in Jemen waren en talloze malen dat ze de profeet Mohammed hadden gewroken (later bevestigd); dat was tenminste duidelijk. Deze keer echter is mij, behalve de geroepen *takbir* (de zinsnede 'Allahu akbar') en het wreken van Syrië waarover ze hebben geroepen tijdens de aanslag, niets bekend over aanwijzingen die de daders zelf hebben achtergelaten.

Ik zie het communiqué, dat IS in het Arabisch, Frans en later ook in het Engels verspreidde, wel als authentiek. Ik heb het veel bestudeerd en uiteindelijk naar het Engels (toen er nog geen Engelse versie was) en Nederlands vertaald. Aan te bevelen is om van de tekst kennis te nemen in het kader na dit artikel alvorens verder te lezen. Daarbij vond ik het opmerkelijk dat er – in tegenstelling tot wat o.a. Waleed Aly beweert – niet werd opgeroepen tot burgeroorlog in Europa tussen moslims en niet-moslims. Het bericht is verbazingwekkend generaliserend door (het door en door seculiere) Frankrijk neer te zetten als een ‘kruisvaardersland’ (ook Duitsland en Europa als geheel vielen die opmerkelijk achterhaalde kwalificatie ten deel), waarin Parijs zelfs de ‘vlag van het kruis in Europa’ draagt (dat zou je toch eerder van het paapse Rome verwachten, niet van het hart van de uiterst antichristelijke Franse Revolutie). Christenen, atheïsten, joden etc. lijken over één kam

te worden geschoren als ‘kruisvaarders’, terwijl Europese moslims opvallend afwezig zijn in het verhaal. IS spreekt alleen over ‘moslims’ als inwoners van het kalifaat, dat een zeker grondgebied wordt toegekend (waarmee ze impliciet erkent dat het kalifaat (nog) niet de hele wereld omvat). De motieven zijn de westerse militaire interventie tegen IS (“kruistocht”) en ‘belediging’ van Mohammed (hetgeen lijkt terug te wijzen naar *Charlie Hebdo*); schijnbaar zou het conflict dus eindigen als het westen zich terugtrekt en islamkritiek censureert (dat geloof ik niet, maar toch). Dit schijnbare kortetermijndoel is opmerkelijk zwak; hoewel men hoopt later de daders ‘te volgen in het martelaarschap’ en ook lijkt te stellen dat het westen momenteel in oorlog is met de islam zelf i.p.v. alleen de Islamitische Staat (‘*combattre l’Islâm*’), beperkt het zich tot een represaillemaatregel en zien we geen dreigementen in de strekking dat het kalifaat vroeg of laat Europa zal veroveren. Europese burgeroorlog, laat staan WW3 zoals Aly suggereert, valt er niet in te lezen, ook al staat dat wel in het IS-tijdschrift *Dabiq*. Wat ik vermoed is dat IS de touwtjes in eigen handen wil houden door niet individuele moslims op te roepen om op eigen houtje in opstand te komen, maar ze te lokken naar het kalifaat, dat het voortouw neemt in de strijd tegen de kruisvaarders.

De soera’s waarmee ze het communiqué openen en afsluiten, uiteraard vergezeld van een herinnering welke god de grootste is, zijn relatief gematigd in termen van geweld tegen ‘ongelovigen’. 59:2 wordt middenin begonnen, wat een opmerkelijke keuze is. Ik zal soera 59 van vers 1 t/m 3 citeren en het door IS aangehaalde stuk vet weergeven:

1. Alles wat in de hemelen en op aarde is, verheerlijkt Allah; en Hij is de Almachtige, de Alwijze.
2. Hij is het Die de ongelovigen onder de mensen van het Boek, uit hun huizen zette bij de eerste verbanning. Gij dacht niet dat zij zouden weggaan **zij dachten dat hun vestingen hen zouden beschermen tegen Allah. Maar Allah kwam tot hen, vanwaar zij Hem niet verwachtten, en wierp schrik in hun hart, zodat zij hun huizen met hun eigen handen en met die van de gelovigen vernielden. Trekt er daarom een lering uit, o gij die ogen hebt.**
3. En indien Allah hun geen verbanning voorgeschreven had, zou Hij hen zeker in deze wereld (nog zwaarder) hebben bestraft. En voor hen is in het Hiernamaals de straf van het Vuur.

Voor wie het niet weet, ‘Mensen van het Boek’ slaat op abrahamitische monotheïsten, vooral moslims, christenen en joden. In dit vers worden de Badu Nadir, een joodse stam in Medina die Mohammeds leiderschap uitdaagde, aangevallen en uit de stad verdreven. De ‘eerste verbanning’ verwijst naar de Banu Qaynuqa, een andere joodse stam die hij al eerder de stad uitgejaagd had. Die historische context liet IS kennelijk bewust weg omdat dat niet paste in de Parijse situatie, maar het vervolg lijkt slim gekozen: de ‘ongelovigen’ (Franse ‘kruisvaarders’) wanen zich veilig, maar Allah (lees: de moslims) zal plots toeslaan en hen op de vlucht jagen. Vooral het woord ‘schrik’ staat er niet toevallig; IS omarmt het stempel ‘terrorisme’ graag als geuzennaam en wil door aanslagen de publieke opinie in Frankrijk en verbonden landen beïnvloeden om

hun legers uit Syrië terug te trekken. Wat echter niet rijmt, is dat het koranvers vooral materiële schade noemt – vers 3 zegt dat Allah niet zwaarder wilde straffen; klinkt als een religieuze verklaring achteraf – terwijl de Parijse aanslagen juist gericht waren op zo veel mogelijk doden.[3] Wellicht is daarom vers 3 ook weggelaten, waarin Allah barmhartig lijkt jegens de joden/ongelovigen.

Over de slotsoera wist de Skeptic's Annotated Quran te vertellen dat Osama bin Laden die ook gebruikte in zijn *Letter to America*, waarmee hij de aanslagen van 9/11 rechtvaardigde.

Vier redenen waarom deze aanslag als islam-gemotiveerd moet worden beschouwd zijn te vinden in het Washington Post-artikel *4 ways ISIS grounds its actions in religion, and why it should matter*: 1. IS baseerde zijn daden op een letterlijke lezing van de Koran. 2. Volgens de volgelingen van IS is Frankrijk in oorlog met de islam. 3. Met de aanvallen beoogde men de campagnes na te doen die in de 7e eeuw door de profeet Mohammed werden geleid.

Het communiqué van IS, vertaald door Leon Korteweg:

Officiële mededeling over de gezegende aanslag van Parijs tegen kruisvaarders-Frankrijk
2 Safar 1437

In naam van Allah, de Barmhartigste, de Genadevolste.

Allah de Hoogste heeft gezegd: en zij dachten dat hun vestingen hen zouden beschermen tegen Allah. Maar Allah kwam tot hen, vanwaar zij Hem niet verwachtten, en wierp schrik in hun harten, zodat zij hun huizen met hun eigen handen en met die van de gelovigen vernielden. Trekt er daarom een lering uit, o gij die ogen hebt. Soera 59 vers 2.

In een gezegende aanslag waarvoor Allah de oorzaken leverde, heeft een groep gelovigen van de soldaten van het Kalifaat, aan wie Allah macht en overwinning heeft geschonken, de hoofdstad der gruwelen en perversie ten doelwit genomen, die de vlag van het kruis draagt in Europa, Parijs.

Nadat zij afscheid heeft genomen van het leven hier in het ondermaanse, is een groep opgerukt naar haar vijand om de dood op het pad van Allah te zoeken, haar religie, de Profeet en zijn bondgenoten te redden met het verlangen haar vijanden te vernederen. Zij hebben Allah trouw bewezen, wij beschouwen ze als zodanig. Door hun hand overwon Allah en vervulde het hart van de kruisvaarders met angst in hun eigen land.

Acht broeders die bomgordels en aanvalsgeweren droegen, hebben van tevoren nauwkeurig uitgekozen doelwitten aangevallen

Begin van het IS-communiqué waarin de aanslagen werden opgeëist.

zich zuiver richtte op de islam en niet tegen alle moslims, besef ik nu dat mijn opstelling in de discussie daarna averechts heeft gewerkt, omdat ik uit woede vooral gelijk wilde krijgen i.p.v. op diplomatieke manier proberen anderen te overtuigen. Ik heb daar spijt van en belooft voortaan beter te proberen.'

[2] Hoeveel precies is nog onbekend. Er zijn 7 daders omgekomen die bij naam bekend zijn, er zouden nog minstens 2 anderen en 12 handlangers zijn.

[3] Het communiqué rept van 'minstens 200 gedode kruisvaarders', maar tot nog toe waren er, exclusief de daders, 129 doden. Het lijkt erop dat IS zichzelf heeft overschat indien ze dit bericht van te voren hadden opgesteld.

in het hart van de Franse hoofdstad, het Stade de France tijdens de wedstrijd tussen twee kruisvaarderslanden, Frankrijk en Duitsland, die werd bijgewoond door de dwaas van Frankrijk, François Hollande, de Bataclan, waar honderden afgodendienaars bijeen waren op een feest van perversie en andere doelwitten in het tiende, elfde en achttiende arrondissement, en dat tegelijkertijd. Parijs beefde onder hun voeten en de Parijse straten werden te nauw voor ze. De balans van de aanslagen is op zijn minst 200 gedode kruisvaarders en nog meer gewonden, en de lof en verdienste behoren aan Allah toe.

Allah heeft onze broeders voorzien en schonk hun waar ze op hoopten (martelaarschap), ze ontstoken hun bomgordels te midden van de ongelovigen nadat ze hun munitie hadden leeggeschoten. Moge Allah hen aanvaarden onder de martelaren en ons toestaan zich bij hen te voegen. En Frankrijk en zij die zijn weg volgen zouden moeten weten dat zij de hoofddoelen blijven van de Islamitische Staat en de stank van de dood zullen blijven ruiken omdat ze de leiding hebben genomen in de kruistocht, het hebben gedurfd onze Profeet te beledigen, hebben opgescheept over het bestrijden van de islam en het treffen van moslims in het gebied van het Kalifaat met hun vliegtuigen die hen niets hielpen in de stinkende straten van Parijs. Deze aanslag is slechts het begin van een storm en een waarschuwing aan hen die willen mediteren en een lesje willen leren.

Allah is de grootste.

Maar eer behoort aan Allah, Zijn boodschapper en de gelovigen; de huichelaars echter weten het niet. Soera 63 vers 8

Eénzinsverhalen van Jan Bontje

De evolutie van IS: is, was, is er geweest.

De nooit door de Verlichting verlichte, lichtgeraakte, islamitische dictators en terroristenregimes zoals die in Saudi Arabië maar ook elders regeren uitsluitend dankzij zwaardkracht en reageren maar al te vaak met zwaardlijvigheid.

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
 en onze Facebook-pagina
 'De Vrije Gedachte'

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. La libre pensée, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

